

T.C.
ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

“ƏLİ və NİNO” HİKÂYESİNİN SES VE ŞEKİL BİLGİSİ
BAKIMINDAN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eda ÖZARSLAN

Danışman
Doç. Dr. Erhan GİRAY

ARTVİN-2023

T.C.
ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYAT ANABİLİM DALI

“ƏLİ və NİNO” HİKÂYESİNİN SES VE ŞEKİL BİLGİSİ
BAKIMINDAN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eda ÖZARSLAN

Danışman
Doç. Dr. Erhan GİRAY

ARTVİN-2023

TEZ BEYANNAMESİ

Artvin oruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-ğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum **“li Və Nino Hikyesinin Ses ve şekil Bilgisi Bakımından İncelenmesi”** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallara uygun olarak davrandığımı taahhüt ederim. Aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi de beyan ederim. Tezimin kğıt ve elektronik kopyalarının Artvin oruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-ğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Artvin oruh niversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu srenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

..../..../2023

Eda ÖZARSLAN

T.C.
ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

Doç. Dr. Erhan GİRAY danışmanlığında, **Eda ÖZARSLAN** tarafından hazırlanan bu çalışma **22/08/2023** tarihinde aşağıdaki jüri tarafından **Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı**'nda **oybirliği** ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Dr. Öğr. Üye. Abdullah ELCAN	İmza:.....
Jüri Üyesi	: Dr. Öğr. Üye. Özgül ÖZBEK GİRAY	İmza:.....
Jüri Üyesi	: Doç. Dr. Erhan GİRAY	İmza:.....

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

.... /..../

Doç. Dr. Mustafa Çağatay KORKMAZ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

TEZ BEYANNAMESİ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
TABLO LİSTESİ	XVIII
KISALTMALAR.....	XIX
ÖZET	XX
SUMMARY.....	XXI
ÖNSÖZ.....	XXII
GİRİŞ.....	1
1.1. Azerbaycan Adı	1
1.2. Azerbaycan Türkleri.....	2
1.3. Azerbaycan Türkçesi	3
1.4. Qurban Said'in Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği	4
1.5. Əli və Nino.....	5
DİL İNCELEMESİ	7
SES BİLGİSİ.....	7
2.1. Ünlüler.....	7
2.1.1. Ünlülerin sınıflandırılması.....	7
2.1.1.1. Çıkış Yerine Göre.....	7
2.1.1.1.1. Kalın Ünlüler	7
2.1.1.1.2. İnce Ünlüler.....	7

2.1.1.2. Dudakların Durumuna Göre.....	7
2.1.1.2.1. Düz Ünlüler	7
2.1.1.2.2. Yuvarlak Ünlüler.....	7
2.1.1.3. Ağızın Açıklığına Göre.....	8
2.1.1.3.1. Geniş Ünlüler	8
2.1.1.3.2. Dar Ünlüler	8
2.1.2. Ünlülerin Özellikleri.....	8
2.1.2.1. /a/.....	8
2.1.2.2. /e/	9
2.1.2.3. /ə/	9
2.1.2.4. /ı/.....	9
2.1.2.5. /i/.....	10
2.1.2.6. /o/	10
2.1.2.7. /ö /	11
2.1.2.8. /u/.....	12
2.1.2.9. /ü/.....	12
2.1.3. Ünsüzler.....	13
2.1.3.1. Ünsüzlerin sınıflandırılması	13
2.1.3.1.1. Ton Bakımından	13
2.1.3.1.1.1. Tonlular.....	13
2.1.3.1.1.2. Tonsuzlar.....	13

2.1.3.2. Çıkış Yeri Bakımından	13
2.1.3.2.1. Çift dudak ünsüzleri.....	14
2.1.3.2.2. Diş-dudak ünsüzleri	14
2.1.3.2.3. Diş-diş eti ünsüzleri	14
2.1.3.2.4. Diş eti-ön damak ünsüzleri	14
2.1.3.2.5. Ön damak ünsüzleri	14
2.1.3.2.6. Art damak-boğaz ünsüzleri	14
2.1.3.3. Çıkış Şekli Bakımından.....	14
2.1.3.3.1. Süreksiz ünsüzler.....	14
2.1.3.3.2. Sürekli ünsüzler	14
2.1.3.3.3. Sızıcı ünsüzler	14
2.1.3.3.4. Akıcı Ünsüzler.....	14
2.1.4. Ünsüzlerin Özellikleri	14
2.1.4.1. /b/.....	14
2.1.4.2. /c/	15
2.1.4.3. /ç/	15
2.1.4.4. /d/.....	16
2.1.4.5. /f/	16
2.1.4.6. /g/.....	17
2.1.4.7. /h/.....	17
2.1.4.8. /x/	18

2.1.4.9. /j/	18
2.1.4.10. /k/	19
2.1.4.11. /q/	19
2.1.4.12. /l/	20
2.1.4.13. /m/	20
2.1.4.14. /n/	21
2.1.4.15. /p/	21
2.1.4.16. /r/	21
2.1.4.17. /s/	22
2.1.4.18. /ş/	22
2.1.4.19. /t/	23
2.1.4.20. /v/	23
2.1.4.21. /y/	24
2.1.4.22. /z/	24
2.1.5. Ses Özellikleri ve Ses Olayları	25
2.1.5.1. Ünlü Uyumları	25
2.1.5.1.1. Kalınlık-İncelik Uyumu	25
2.1.5.1.1.1. Türkçe Kökenli Kelimeler	25
2.1.5.1.2. Yabancı Kökenli Kelimeler	26
2.1.5.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu	26
2.1.5.2.1. Türkçe Kökenli Kelimeler	26

2.1.5.2.2. Yabancı Kökenli Kelimeler	26
2.1.6. Ünlü Değişmeleri	27
2.1.6.1. Ünlü Kalınlaşması	27
2.1.6.2. Ünlü İncelmesi	27
2.1.6.3. Ünlü Düzleşmesi	29
2.1.6.4. Ünlü Yuvarlaklaşması.....	29
2.1.6.5. Ünlü Daralması.....	30
2.1.6.6. Ünlü Genişlemesi	30
2.1.6.7.Ünlü Düşmesi	30
ŞEKİL BİLGİSİ	32
3.1. Yapım Ekleri.....	32
3.1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri.....	32
3.1.1.1. +A.....	32
3.1.1.2. +Ac/+c	32
3.1.1.3. +aq/+ek	32
3.1.1.4. +An.....	32
3.1.1.5. +(ş)Ar.....	33
3.1.1.6. +Az	33
3.1.1.7. +be /+pe	33
3.1.1.8. +cA	33
3.1.1.9. +caq /+cek.....	34

3.1.1.10. +can /+cen.....	34
3.1.1.11. +cana.....	34
3.1.1.12. +cığaz /+ciyez /+cuğaz/+cüyez	34
3.1.1.13. +cıq/+cik/+cUk.....	34
3.1.1.14. +cIl/+cUl	35
3.1.1.15. +çA	35
3.1.1.16. +çaq/+çek.....	35
3.1.1.17. +çI/+çU	35
3.1.1.18. +daq/+dek.....	36
3.1.1.19. +dAn	36
3.1.1.20. +daş.....	36
3.1.1.21. +dem	36
3.1.1.22. +duz	36
3.1.1.23. +el.....	37
3.1.1.24. +elek.....	37
3.1.1.25. +ge.....	37
3.1.1.26. +gil	37
3.1.1.27. +gü	37
3.1.1.28. +gün	37
3.1.1.29. +ğan/+ken	37
3.1.1.30. +ıq/+ik/+uq.....	38

3.1.1.31. +ıl	38
3.1.1.32. +Imsov	38
3.1.1.33. +Imtraq/+Umtraq.....	38
3.1.1.34. +ImtIl/+UmtUl	38
3.1.1.35. +In	38
3.1.1.36. +Incl/+UncU	39
3.1.1.37. +ır	39
3.1.1.38. +kI/+Ku	39
3.1.1.39. +laq/+lek	40
3.1.1.40. +lAmA	40
3.1.1.41. +II/+IU	40
3.1.1.42. +lıq/+lik/+luq/+lük.....	41
3.1.1.43. +Ov.....	41
3.1.1.44. +sıl/+sul.....	41
3.1.1.45. +sIz/+sUz	42
3.1.1.46. +sIzIn	42
3.1.1.47. +sIzIlk/+sUzlUk	42
3.1.1.48. +şın.....	43
3.1.1.49. +tI/+tU	43
3.1.1.50. +tuq.....	43
3.1.1.51. +baz.....	43

3.1.1.52. +dar.....	43
3.1.1.53. +gin	43
3.1.1.54. +xor	44
3.1.1.55. +kar.....	44
3.1.1.56. +keş	44
3.1.1.57. +perest	44
3.1.1.58. +perver	45
3.1.1.59. + (I)stan	45
3.1.1.60. +zade	45
3.1.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri	45
3.1.2.1. -A.....	45
3.1.2.2. -(y)AcAk	45
3.1.2.3. -aq/-ek	46
3.1.2.4. -AlAk.....	46
3.1.2.5. -All	46
3.1.2.6. -(y)An.....	46
3.1.2.7. -AnAk	47
3.1.2.8. -(y)AndA.....	47
3.1.2.9. -Ar/-Ir	47
3.1.2.10. -araq/-erek.....	47
3.1.2.11. -ArI	48

3.1.2.12. -Ası	48
3.1.2.13. -c.....	48
3.1.2.14. -caq/-cek	48
3.1.2.15. -ce	48
3.1.2.16. -dıq/-dik/-duq/-dük.....	49
3.1.2.17. -dıqca/-dikce/-duqca/-dükce	49
3.1.2.18. -dıqda/-dikde/-duqda/-dükde	49
3.1.2.19. -gA/-ğA	50
3.1.2.20. -gİc/-ğİc.....	50
3.1.2.21. -I/-U.....	50
3.1.2.22. -(y)İb/-(y)Ub	50
3.1.2.23. -(y)İcI/-(y)UcU	51
3.1.2.24. -ıq/-ik/-uq/-ük.....	51
3.1.2.25. -İmlI/-UmlU	52
3.1.2.26. -İncA/-UncA	52
3.1.2.27. -(y)İş/-(y)Uş/-ş	52
3.1.2.28. -qAç/-gAç/-ğAç.....	52
3.1.2.29. -qan/-ken.....	53
3.1.2.30. -qI/-qU/-ki.....	53
3.1.2.31. -qın/-ğUn/-kUn.....	53
3.1.2.32. -(I)m/-(U)m.....	53

3.1.2.33. -mA	53
3.1.2.34. -mAdAn	54
3.1.2.35. -maq/-mek	54
3.1.2.36. -mAII	54
3.1.2.37. -mAz	55
3.1.2.38. -mİş/-mUş	55
3.1.2.39. -(a)vul/-(o)vul	55
3.1.3. İsimden Fiil Yapma Ekleri	56
3.1.3.1. +A	56
3.1.3.2. +Al	56
3.1.3.3. +Ar	56
3.1.3.4. +Aş	56
3.1.3.5. +dA	56
3.1.3.6. +lA	57
3.1.3.7. +lAn	57
3.1.3.8. +lAş	57
3.1.3.9. +lAt	58
3.1.3.10. +sA	58
3.1.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri	58
3.1.4.1. -AlA	58
3.1.4.2. -Ar/-Ir/-Ur	58

3.1.4.3. -dAr/-dİr/-dUr	58
3.1.4.4. -(I)l/-(U)l.....	59
3.1.4.5. -mA	59
3.1.4.6. -(I)n/-(U)n	59
3.1.4.7. -(I)ş/-(U)ş.....	60
3.1.4.8. -(I)d/-(U)d/-(I)t/-(U)t	60
3.1.4.9. -(I)z/-(U)z	60
3.2. İsim Çekimleri	61
3.2.1. Çokluk Ekleri.....	61
3.2.2. İyelik Ekleri.....	61
3.2.2.1. Teklik Şahıs İyelik Ekleri	62
3.2.2.1.1. I. Teklik Şahıs İyelik Ekleri.....	62
3.2.2.1.2. II. Teklik Şahıs İyelik Ekleri	62
3.2.2.1.3. III. Teklik Şahıs İyelik Ekleri.....	62
3.2.2.1. Çokluk Şahıs İyelik Ekleri.....	63
3.2.2.1.1. I. Çokluk Şahıs İyelik Ekleri	63
3.2.2.1.2. II. Çokluk Şahıs İyelik Ekleri.....	63
3.2.2.1.3. III. Çokluk Şahıs İyelik Ekleri	64
3.2.3. Hal Ekleri	64
3.2.3.1. Yalın Hal (Nominatif)	64
3.2.3.2. İlgi Hali (Genitif)	64

3.2.3.3. Yükleme Hali (Akkuzatif).....	65
3.2.3.4. Yönelme Hali (Datif)	66
3.2.3.5. Bulunma Hali (Lokatif).....	66
3.2.3.6. Çıkma Hali (Ablatif)	67
3.2.3.7. Vasıta Hali (İnstrumental).....	67
3.2.3.8. Eşitlik Hali (Ekvatif)	68
3.2.3.9. Yön Gösterme Hali (Direktif).....	68
3.2.3.10. Sınırlama Hali (Limitatif).....	69
3.2.4. İsimlerde Soru Ekleri.....	69
3.3. Fiil Çekimleri	69
3.3.1. Şahıs Ekleri	70
3.3.1.1. Teklik Şahıs Ekleri	70
3.3.1.2. Çokluk Şahıs Ekleri.....	70
3.3.2. Kipler	71
3.3.2.1. Basit Kipler	71
3.3.2.1.1. Bildirme Kipleri.....	71
3.3.2.1.1.1. Geçmiş Zaman Kipleri.....	71
3.3.2.1.1.1.1. I. Tip Geçmiş Zaman.....	71
3.3.2.1.1.1.2. II. Tip Geçmiş Zaman	72
3.3.2.1.1.1.3. III. Tip Geçmiş Zaman	73
3.3.2.1.1.2. Şimdiki Zaman Kipleri	73

3.3.2.1.1.2.1. I. Tip Şimdiki Zaman.....	73
3.3.2.1.1.2.2. II. Tip Şimdiki Zaman	74
3.3.2.1.1.3. Gelecek Zaman Kipleri	74
3.3.2.1.1.3.1. I. Tip Gelecek Zaman.....	74
3.3.2.1.1.3.2. II. Tip Gelecek Zaman	75
3.3.2.1.2. Tasarlama Kipleri	76
3.3.2.1.2.1. Emir Kipleri.....	76
3.3.2.1.2.2. Şart Kipleri	76
3.3.2.1.2.3. İstek Kipleri	77
3.3.2.1.2.4. Gereklilik Kipleri	78
3.3.2.1.2.4.1. I.Tip Gereklilik Kipi.....	78
3.3.2.1.2.4.2. II.Tip Gereklilik Kipi.....	78
3.3.2.1.2.4.3. III.Tip Gereklilik Kipi	79
3.3.2.2. Birleşik Kipler.....	79
3.3.2.2.1. Hikâye.....	79
3.3.2.2.1.1. Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi	80
3.3.2.2.1.1.1. II. Tip Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi	80
3.3.2.2.1.2. Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi	80
3.3.2.2.1.2.1. I. Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi.....	80
3.3.2.2.1.2.2. II. Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi	81
3.3.2.2.1.3. Gelecek Zaman Kipinin Hikâyesi	81

3.3.2.2.1.3.1. I. Tip Gelecek Zaman Kipinin Hikâyesi.....	81
3.3.2.2.1.3.2. II. Tip Gelecek Zaman Kipinin Hikâyesi	82
3.3.2.2.1.4. Şart Kipinin Hikâyesi.....	82
3.3.2.2.1.5. İstek Kipinin Hikâyesi.....	83
3.3.2.2.1.6. Gereklilik Kipinin Hikâyesi.....	83
3.3.2.2.1.6.1. I. Tip Gereklilik Kipinin Hikâyesi	83
3.3.2.2.1.6.2. II. Tip Gereklilik Kipinin Hikâyesi.....	84
3.3.2.2.2. Rivayet.....	84
3.3.2.2.2.1. Geçmiş Zaman Kipinin Rivayeti.....	84
3.3.2.2.2.1.1. II. Tip Geçmiş Zamanın Rivayeti	84
3.3.2.2.2.1.2. III. Tip Geçmiş Zamanın Rivayeti.....	85
3.3.2.2.2.2. Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti	85
3.3.2.2.2.2.1. I. Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti.....	85
3.3.2.2.2.2.2. II. Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi	85
3.3.2.2.2.3. Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti.....	86
3.3.2.2.2.3.1. I. Tip Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti	86
3.3.2.2.2.3.2. II. Tip Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti.....	86
3.3.2.2.2.4. Şart Kipinin Rivayeti	87
3.3.2.2.2.5. İstek Kipinin Rivayeti	87
3.3.2.2.2.6. Gereklilik Kipinin Rivayeti	88
3.3.2.2.2.6.1. I. Tip Gereklilik Kipinin Rivayeti.....	88

3.3.2.2.6.2. II. Tip Gereklilik Kipinin Rivayeti	88
3.3.2.2.3. Şart.....	88
3.3.2.2.3.1. Geçmiş Zaman Kipinin Şartı.....	89
3.3.2.2.3.1.1. I. Tip Geçmiş Zamanın Şartı.....	89
3.3.2.2.3.1.2. II. Tip Geçmiş Zamanın Şartı	89
3.3.2.2.3.1.3. III. Tip Geçmiş Zamanın Şartı.....	89
3.3.2.2.3.2. Şimdiki Zaman Kipinin Şartı.....	90
3.3.2.2.3.2.1. I. Tip Şimdiki Zamanın Şartı	90
3.3.2.2.3.2.2. II. Tip Şimdiki Zamanın Şartı.....	90
3.3.2.2.3.3. Gelecek Zaman Kipinin Şartı.....	91
3.3.2.2.3.3.1. I. Tip Gelecek zamanın Şartı.....	91
3.3.2.2.3.3.2. II. Tip Gelecek Zamanın Şartı	91
3.3.2.2.3.4. Gereklilik Kipinin Şartı	92
3.3.2.2.3.4.1. I. Tip Gereklilik Kipinin Şartı.....	92
3.3.2.2.3.4.2. II. Tip Gereklilik Kipinin Şartı.....	92
SONUÇ	93
KAYNAKÇA	96
ÖZGEÇMİŞ.....	98

TABLO LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 1: Ünlü Tablosu.....	7
Tablo 2: Ünsüz Tablosu	13
Tablo 3: Teklik Şahıs Ekleri Tablosu.....	70
Tablo 4: Çokluk Şahıs Ekleri Tablosu	71

KISALTMALAR

AO	: Ana Oğuzca
Ar.	: Arapça
AT	: Ana Türkçe
ET	: Eski Türkçe
Far.	: Farsça
Fr.	: Fransızca
İng.	: İngilizce
M.Ö.	: Milattan önce
OT	: Orta Türkçe
Örn.	: Örnek/Örneğin
Ru.	: Rusça
Yay.	: Yayın adı

İşaretler

>	: Bu şekilden gelir
+	: İsim köküne ve tabanına gelen ek
-	: Fiil köküne ve tabanına gelen ek
A	: a/e ünlü değişimi
I	: ı/i ünlü değişimi
O	: o/ö ünlü değişimi
U	: u/ü ünlü değişimi

ÖZET

ƏLİ və NİNO” HİKÂYESİNİN SES VE ŞEKİL BİLGİSİ BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Dil, insanlığın iletişim kurma ve düşüncelerini ifade etme aracıdır. Her dil, kendine özgü bir zenginliği, tarihi ve kültürel birikimi bünyesinde barındırır. Bu tablonun bir parçası olarak Oğuz grubunun doğu kolunu temsil eden Azerbaycan Türkçesi, zengin ve derin kökleriyle Türk dilleri ailesinin önemli bir temsilcisidir.

Bu çalışmada Azerbaycan Edebiyatında var olan Qurban Səid'in “Əli ve Nino” adlı hikâyesinin ses ve şekil bakımından incelemesi yapılarak değişimler gösterilmiştir. Bu eserden yola çıkarak Azerbaycan Türkçesi ile çeşitli diller arasındaki bazı köken benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümü olan giriş kısmında Azerbaycan Türklerinin dili, tarihi, boyları, edebiyatı ve yazar hakkında bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde, ses bilgisi ve şekil bilgisi metindeki örneklerden hareketle açıklanarak verilmiştir. Çalışmanın sonunda ise kaynakça ve öz geçmiş yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, Şekil Bilgisi, Dil İncelemesi, Ses Bilgisi, Kelime Türleri, Qurban Səid, Əli və Nino.

SUMMARY

ANALYSIS OF THE STORY OF ALİ AND NİNO IN TERMS OF PHONETIC AND MORPHOLOGIC INFORMATION

Language is at the heart of human life as a means of communication and expressing thoughts. Every language has their own wealth, historical and cultural accumulation. As the piece of this puzzle, Azerbaijani Turkish, representing the eastern branch of the Oghuz group, is an important representative of the Turkic language family with its rich and deep roots.

In this study, an analysis of the story "Ali and Nino" by Qurban Səid, which exists in Azerbaijani Literature, has been conducted in terms of sound and form, demonstrating the changes that have taken place.

The introduction, which is the first section of the study, includes information about the language, history, tribes, literature, and authors of the Azerbaijani Turks.

Key Words: Azerbaijani Turkish, Morphem, Language Study, Phonology, Types of Words, Qurban Səid, Ali and Nino.

ÖNSÖZ

Dil, kültürel, sosyal ve bireysel kimliğin bir yansıması olarak insanların düşünce dünyasını şekillendiren kültürel mirasın taşıyıcısıdır. İnsanların ait oldukları topluluğun kimliğini ve kültürel değerlerini yansıtan önemli bir unsur olarak işlev görür. Farklı diller, farklı kültürler ve toplumlar arasındaki farklılıkları vurgular.

Türk dili büyük bir coğrafyada farklı toplumlar arasında paylaşılan ve evrilen ortak bir mirası yansıtmaktadır. Türk dili hem sözlü hem de yazılı iletişimde önemli bir rol oynamış, medeniyetlerin yükseldiği ve düştüğü zamanlarda iz bırakmıştır.

Azerbaycan Türkçesi, tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin kesişim noktasında yer almış, coğrafi ve kültürel etkileşimlerin izlerini taşımıştır. Bu etkileşimler, dilin yapı ve kelime dağarcığına yansımış, farklılıklar ve benzerlikler ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği döneminde Rusçanın etkisi altına giren Azerbaycan Türkçesi, bağımsızlık sonrasında kendi kimliğini ve özgünlüğünü daha da vurgulayarak modern dünyada varlığını sürdürmektedir.

Bu çalışmada Qurban Səid'in "Əli Və Nino" adlı hikâyesinin dil incelemesi yapılmıştır. Bahsi geçen eserin baskısı 2019 yılında Qanun Nəşriyyatı tarafından yayınlanmıştır. Çalışma; giriş, ses bilgisi ve şekil bilgisi olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın giriş kısmında Azeri ve Azerbaycan adı, Azeriler ve Azerbaycan, Azerbaycan Türkçesinin tarihi hakkında bilgi verilmiştir. Bu başlıklardan sonra ise eserini incelediğimiz Qurban Səid'in hayatı, edebî kişiliği hakkında bilgilere yer verilmiş, incelenen eser hakkında gerekli bulgular ele alınmıştır.

Çalışmanın inceleme kısmında Azerbaycan Türkçesinin ses ve şekil bilgisi bakımından incelemesi yapılmıştır. İncelenen eserden alınan örnek kelimelerin sayfa numaraları parantez içinde belirtilmiştir.

Çalışmanın son kısmında yararlandığımız kaynaklara yönelik bir kaynakça bölümü hazırlanmıştır. Eserin Türkiye Türkçesine aktarımı mevcut olduğundan bu çalışmada çeviri yapılmamıştır.

Yüksek lisans eğitimim boyunca her konuda benimle bilgisini ve deneyimlerini paylaşan, tez yazma sürecim boyunca bana yol gösteren saygıdeğer hocam Doç. Dr. Erhan

GİRAY' a, tez yazma sürecimde beni her konuda destekleyen, arkamda duran, sevgi ve paylaşımlarını benden esirgemeyen sevgili İSTAY ailesine, özellikle eğitim hayatım boyunca beni büyük bir sabır ve özveriyle bekleyen, destekleyen, bana her türlü desteği sağlayan sevgili aileme sonsuz teşekkür ederim.

Eda ÖZARSLAN

ARTVİN 2023

GİRİŞ

1.1. Azerbaycan Adı

Qazimov, “Azəri” sözünün topluluk adı değil, “Azerbaycan” sözünden geldiğini ve Azərbycan sözünün kısaltılmışı olduğunu belirtmektedir (Qazimov, 2010: 9)

Azeri adı, bölgede yaşayan halk için değil, bölge için kullanılan, siyasi amaçlarla 20. yüzyılın başlarından itibaren “Azerbaycanlı” veya “Azerî” şeklinde halk ismi olarak kullanılmaya başlanmıştır (Bulak, 2016: 57).

Azeri adı, zengin bir tarihe ve kültürel mirasa sahip olan Azerbaycan'ın kimliğini ve toplumsal yapısını yansıtan, Azerbaycan ile ilişkilendirilen ve Azerbaycan'ın halkını tanımlayan bir terimdir. Bu kelime, Azerbaycan'ın tarih, kültür ve etnik kimliğiyle yakından ilişkilidir. Azeri adı hem Azerbaycan vatandaşlarını hem de Azerbaycan kökenli insanları ifade ederken, aynı zamanda Azericeyi konuşan insanları da tanımlamak için kullanılır.

Azeri adının kökeni, henüz kesin bir kaynağa dayanmamakla birlikte Pers kaynaklarına kadar uzandığı bilinir. M.Ö. 6. yüzyılda ortaya çıkan Medler Krallığı'nda "Azer" adı, bir kabileyi tanımlamak için kullanılmıştır.

Bazı teorilere göre, “Azeri” adı, Farsça kökenli “azār” kelimesinden türetilmiş olabilir. “azār”, “ateş” anlamına gelir. Bir araştırmada Zerdüştlerin “azer” kelimesini çeşitli ateş kültlerini tabir etmede kullandığını görebiliriz (Dönmez, 2014: 43). Aynı zamanda Azerbaycan, antik çağlardan beri ateş tapınakları ve zengin doğal gaz rezervleriyle tanınmıştır. Bu nedenle, Azeri adının bu kökenle ilişkili olduğu düşünülebilir.

Heyet, “Azerbaycan” isminin kaynağı ile ilgili görüşlerden birinin de bu adın ülkedeki eski “ateşgede” ve “od” kelimelerinden geldiği şeklinde vurgular. “Buna göre; “azer” (ator/atr) Pers dilinde “ateş”; “od” ve “pat (pad/bad)” da Pehlevi dilinde “nöbetçi, koruyucu” demektir. Arapça telaffuzu “can” şeklinde olan “-gan/-kan” ise yer veya nispet bildiren bir ektir. Öyleyse, “Azerbaycan” “ateşgedeleri, koruyan yer” demektir” (Heyet,1994:94).

Yakut el-Hemevî'ye göre Farsça “ateş” anlamına gelen “azer” ile “mekân” anlamına gelen “beykan” kelimelerinden oluşan "Azerbeykan" kelimesi “ateşgâh” anlamındadır (Mirzalı, 1993:13-15). Bu kelime daha sonra Araplar tarafından g>c değişmesiyle “Azerbaycan” olarak değiştirilmiştir. Azeri adı, tarihi boyunca farklı medeniyetlerin etkisi altında kalmış olan Azerbaycan'ın zengin ve çeşitli kültürel birikimini yansıtır.

Bulak, “Baycan” kelimesinin Farsça “bayegân” kelimesinden geldiğini şu cümlelerle öne sürmektedir: “Bayegân kelimesindeki vurgusuz orta hece ünlüsü /e/, düştüğünden bu kelime “baygan” şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Vurgusuz orta hecelerde ünlü düşmesi, Türkçenin karakteristik sayılan ses bilgisi özelliklerindendir. Daha sonra bölgeyi fetheden Arapların /g/ sesini /c/ sesi olarak telaffuz etmelerinden dolayı “baygan” kelimesi “baycan” şeklinde telaffuz edilmeye başlanmış ve uzun süren Arap hâkimiyeti döneminde bu kelimenin “baycan” şekli yaygınlaşarak “baygan” şeklinin yerini almıştır” (Bulak, 2016: 58).

Azeri adı, Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi ve Sovyetler Birliği'nden ayrılmasıyla birlikte daha da önem kazanmıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte, Azeri terimi, ülkenin ulusal kimliğini ve etnik kökenini vurgulamak için yaygın olarak kullanılmıştır. Azerbaycan'ın ulusal bayrağı, milli marşı ve diğer sembolleri, Azeri adının önemini ve bu adın ülke ve halkın birliğini simgelediğini göstermektedir.

Azeri adı, Azerbaycan'ın ulusal kimliğini ve birlik duygusunu yansıtan bir semboldür. Bu terim, Azerbaycan'ın zengin kültürel birikimini ve etnik çeşitliliğini vurgulayarak Azerbaycan'ın yerel ve küresel alandaki önemini gösterir.

1.2. Azerbaycan Türkleri

Azerbaycan Türkleri, Orta Asya'dan Kafkasya'ya gerçekleşen Türk göçlerinin bir parçası olarak Azerbaycan topraklarında yerleşik hale gelmiş bir etnik gruptur. Tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin etkisi altında kalmışlar ve kendi kültürel, sosyal ve siyasi kimliklerini oluşturmuşlardır.

Azerbaycan Türklerinin tarihindeki önemli bir dönem, Orta Asya'dan başlayan Türk göçleriyle başlar. Türk boyları, göç ettikleri bölgelerde yerleşik halklarla karışarak Azerbaycan Türklerinin oluşumunu sağlamıştır. Özellikle 11. yüzyılda Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulmasıyla birlikte, Türk nüfusu Azerbaycan'a daha da yayılmış ve Türk kültürü ve etkisi önemli bir şekilde artmıştır.

Türk nüfusu ve kültürü Rus etkisi altında değişim göstermiştir. 1920'lerin sonunda Sovyetler Birliği'nin bir parçası haline gelen Azerbaycan'da, Sovyet politikaları ve kültürel değişimler Azerbaycan Türklerini etkilemiştir. Ancak, bu dönemde de Azerbaycan Türkleri kendi kimliklerini korumaya ve kültürlerini ifade etmeye çalışmışlardır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 1991 yılında Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu süreç,

Azerbaycan Türklerinin milli kimliklerini daha da güçlendirmelerine ve kültürlerini özgürce ifade etmelerine olanak sağlamıştır. Azerbaycan Türkleri, ülkelerinin siyasi, sosyal ve kültürel yapısında önemli bir rol oynamakta ve kültürel miraslarını korumak için çeşitli çalışmalara katılmaktadırlar.

Azerbaycan, etnik açıdan çeşitli bir yapıya sahiptir. Azerbaycan halkı, genellikle Türk kökenli olup Türk etnik grubuna aittir. Azeriler, Azerbaycan'ın en büyük etnik grubunu oluşturur ve Azerbaycan'ın resmi dilini konuşurlar. Azerbaycan'ın yanı sıra İran, Türkiye, Irak ve Rusya'da da Azeri toplulukları bulunmaktadır.

Azerilerin yanı sıra, Azerbaycan'da diğer etnik gruplar da yaşar. Örneğin, Lezgiler, Tatarlar, Gürcüler, Kürtler, Avarlar, Ruslar ve diğerleri Azerbaycan'da yaşayan diğer etnik gruplardır. Bu etnik gruplar, Azerbaycan'ın kültürel mozaik ve toplumsal çeşitliliğine katkıda bulunurlar. Azerbaycan, farklı etnik grupların bir arada yaşadığı bir ülke olmasına rağmen, Azeri adı genellikle Azerbaycan Türklerini ifade etmek için kullanılır. Azeriler, Azerbaycan'ın etnik kimliğini ve toplumsal yapısını önemli ölçüde şekillendiren bir grup olarak kabul edilir.

Azeri kültürü, geleneksel müzik, edebiyat, mutfak ve halk dansları gibi birçok unsuru içerir. Azerbaycan'ın zengin kültürel geçmişi, farklı etnik kökenlerin etkisiyle şekillenmiş ve Azeri adıyla anılan halkın kimliğine katkıda bulunmuştur.

1.3. Azerbaycan Türkçesi

Azerbaycan Türkçesi'nin tarihi, Orta Asya'daki Eski Türkçe dönemiyle başlar. 6. yüzyıldan itibaren Azerbaycan bölgesine yayılan Türk boyları, kendi lehçelerini korumuş ve bu lehçeler zamanla Azerbaycan Türkçesi'nin temelini oluşturmuştur.

“Azerbaycan Türkçesi Oğuz Türk dili ve lehçelerinin merkezî dalı olup Azerbaycan'dan başka İran'ın birçok bölgesinde, Irak'ta ve Doğu Anadolu'da yerel halkın ana dilini oluşturmaktadır. Azerbaycan Türkçesinin teşekkül tarihi veya genel halk dili şeklini alması Azerbaycan'ın Türkleşmesiyle ilgilidir; fakat, onunla çağdaş değildir. Bu dilin ne zaman genel halk dili olarak vahit bir dil şeklini alması konusunda dilci ve tarihçiler arasında fikir ayrılığı bulunmaktadır. Batılı Türkologlar, Türkiye ve bazı Azerbaycan âlimleri (Z. Velidi Togan, M. Ergin, E. S. Sumbatzade vb.) Azerbaycan'ın 11-13. yüzyıllarda Türkleştiğini ve Türk dilinin de bu asırlarda genel halk dili hâlinde olduğu fikrini savunmaktadırlar. Fakat, Kuzey Azerbaycan ve Rus müelliflerinden birçoğu (E.

Demirçizade, T. Hacıyev, N. Hudiyev, M. İsmailov vb.) Türklerin hatta Milattan önceden Azerbaycan'da yaşadıklarını ve Azerbaycan halkının 3-7. yüzyıllarda Türkleştiğini ve dilimizin de 7-8. yüzyıllarda teşekkül ettiğini ileri sürmektedirler” (Heyet, 2004: 7, 8).

11. yüzyıldan itibaren Oğuz Türkçesi, Azerbaycan bölgesinde yaygın bir şekilde konuşulmuştur. Oğuzlar, Azerbaycan'a yerleşerek Türkçenin yayılmasına ve gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Oğuz Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi'nin temelini oluşturan önemli bir aşamadır.

19. yüzyılda Rus İmparatorluğu Azerbaycan'ı kontrol altına aldı. Bu dönemde Rusça, eğitim ve yönetim alanlarında etkili hale geldi. Sovyet döneminde ise Rusça, resmi dil olarak kullanıldı ve eğitim sisteminde baskın oldu. Ancak, Azerbaycan Türkçesi, halk arasında ve edebiyatta hala yaygın bir şekilde kullanılmaya devam etti.

Azerbaycan dili tarihsel süreç içerisinde Farsça ve Arapçadan etkilenmiştir. Özellikle 20. yüzyılın başlarına kadar Azerbaycan'da konuşma dilinin adı da tartışmalara sebep olmuştur. 27 Haziran 1918 tarihinde devletin resmi dilinin “Türk dili” olduğu ilan edilmiş, Sovyet döneminde 1936 yılında kabul edilen anayasayla “Türk” ve “Türkçe” kelimeleri resmen kaldırılarak “Azerbaycanlı” ve “Azerbaycan dili” şeklinde soyla ilgili ifadeler yerini almıştır (Aliyeva, 2005: 206).

Bugün, Azerbaycan Türkçesi, Azerbaycan'ın resmi dilidir ve Azerbaycan halkının günlük iletişimde, edebiyatta, medyada ve kamu hizmetlerinde yaygın olarak kullanılır.

1.4. Qurban Said'in Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği

Qurban Səid' in kim olduğuna dair kesin bir bilgiye henüz ulaşılmamıştır. Bu yüzden onun için “edebiyatın Lawrence'i hayalet yazar” tabiri kullanılır.

Qurban Səid'in kimliği hakkındaki rivayetler şu şekildedir: Qurban Səid, 1905'te Lev Nussimbaum adıyla Bakü'de, Yahudi bir iş adamının oğlu olarak doğmuştur. Müslüman olup ismini Essad Bey olarak değiştirmiştir. Daha sonra Rusya'dan Berlin'e yerleşmiş, Hitler'in iktidara gelmesiyle Avusturya'ya, daha sonra da İtalya'ya geçmiştir. Essad Bey'i Yahudi kimliğinin Qurban Səid adıyla bilinçli olarak saklandığı düşünülmektedir. Çünkü yaşadığı coğrafyadan ötürü yazılarını Almanca yazmaktadır. Qurban Səid ismini ilk kez 1937 yılında Almanca baskısı yapılan "Əli və Nino" kitabında kullandığı takma adı olduğu düşünülür.

Mine Nihan Doğan bir çalışmasında, Qurban Səid'in Ali ve Nino'ya kadarki bütün kitap ve makalelerinde “Essad Bey” imzasını kullandığını ve Alman arşivlerinde de bu ismin olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda roman yazarının Lev Nussimbaum olduğunu bir yanlış anlaşılardan ibaret olduğunu da öne sürmüştür (Doğan, 2020: 287).

Fethi Tevetoğlu' na göre Qurban Səid'in Azerbaycanlı yazar Yusuf Vazir Chamanzaminli'nin müstearı olduğu da düşünülür. Çünkü Yusuf Vazir Chamanzaminli de aynı sahalarda benzer hikâye yazmıştı (Tevetoğlu, 1990: 259).

Yunus Zeyrek ise “Tartışmalar devam etse de Azerbaycan Yazarlar Birliği 1993 yılında bu romanın yazarı olarak geçen Kurban Said'in aslında Yusuf Çemenzeminli'nin müstearı olduğuna karar vermiştir” demiştir (Zeyrek, 2016: 13).

Qurban Səid'in eserindeki milli ve dini kavramlardan hareketle savunulan bazı tezlerin yanlış olduğuna ve farklı rivayetlerin olduğuna varılmıştır. Bu nedenle yazarın başka eserlerinin olup olmadığı da bilinmemektedir. Fakat ortaya çıkarmış bu eserle tüm dünyaya nam salmıştır.

Qurban Səid, 1942'de, İtalya'da Positano'da ölmüştür.

1.5. Əli və Nino

Əli və Nino, Qurban Səid tarafından yazıldığı bilinen ve onun aşk konusu çerçevesinde yazdığı halk hikâyesi tadında bir uzun hikâyedir. Hikâye ilk defa Almanca yazılmış, ilk baskısı 1937'de yapılmış, 33 dilde tercüme edilmiş ve 66 ülkede basılmıştır.

Aliyeva, bir makalesinde kitap hakkında şu tanımı yapmıştır: “Avrupa’da ve dünyada bir aşk romanı olarak en çok satanlar listesine giren, gençlerin ve Doğu’nun “Romeo ve Juliet”i olarak adlandırılan “Əli ve Nino” eserinin bu kadar popüler olma nedeni iki farklı topluma ait gençlerin aşkı temsiliinde olaylara farklı bakış açılarıdır. Azeri Əli ile Gürcü kızı Nino’nun aşk macerası üzerine kurulu olan bu roman, Avrupa’da yazıldığı için Batı okuruna yönelik göstergelere sahiptir. Bu roman hakkında Azerbaycan’da ve dünyada birçok araştırmalar yapılmıştır” (Aliyeva, 2019: 148).

Hikâyede olaylar dört mekânda geçer; Bakü, İran, Gürcistan, Dağıstan. Azerbaycan’da ise bu mekânlar Karabağ, Merdakan ve Gence’dir. Bunlarla birlikte farklı mekânlardan da

söz edilir. Bu hikâyede yazarın asıl amacı iki farklı toplumu, onların olaylara farklı bakış açısını, geleneğini aktarmaktır.

Ana karakterler, Əli Şir Nevai'nin soyundan gelen li Han Şirvanshir ve Gülüzar adında Gürcü bir prenses olan Nino Kipiani'dir. Əli Han, geleneksel Azərbaycan dəyərlərinə bağlı bir Müslüman olaraq təsvir edilirken, Nino, Hristiyan Gürcü kültürünün bir təmsilçisidir. Hikəyə, fərqli kültürlər arasındakı aşkı və bu aşkın yol açdığı problemləri anlatır.

Kitap, aşk, kimlik, kültürel çatışma və ulusal bağımsızlık gibi temaları işler. Tarihşel olayların iç içe geçtiği bu aşk hikəyesi, okuyuculara fərqli duygu və düşünce içine sokar.

Aliyeva, kitabın asıl amacının Doğu hikəyesini və kültürünü Batı'ya iletme olduğunu belirtir (Aliyeva, 2019: 151).

“Əli və Nino,” Azərbaycan'ın edebiyat mirasının önəmli bir parçası olaraq qəbul edilir və uluslararası alanda da tanınmış bir eserdir.

Doğu kültürü içinde doğup yetişən Əli, Nino' nun da kendi kültürünə, dininə uyum sağlamasını və qapanmasını istər fakat Nino kesinlikle bunu reddetmektedir. Əli Han ilə Nino ne olursa olsun aşklarına devam ederler. Nino' nun ailesi bu aşka karşı çıksa da sonunda evlenmelerine ikna olurlar. Əli Han'ı akrabalarıyla tanıştırmak üzere Tiflis'e götürürlər. Onlar Tiflis'teyken Nino' nun Melik Nahararyan tərəfindən qəçırıldığını haber alan Əli Han, arkadaşlarıyla birlikte Nahararyan'ın işini bitirir. Artık aranan bir suçludur; Dağıstan'a qəçar. Bir gün, Əli Han'ın dostu Molla Seyit, ona Nino' yu getirir. Əli və Nino evlenirler. Rusya'da qerçekteşen ihtilalden sonra Əli Han artık suçlu olarak aranmaz ve bunun üzerine Nino ilə Bakü' ye dönerler. Ancak Bakü'de Ermeniler ilə çatışmalar yaşanmaktadır. Əli Han da çatışmalara katılır. Sonunda Ermeni-Rus birlikleri şəhri istila eder. Olaylarda sevdiklerini kaybeden Əli Han, Nino ilə İran'a gider. Nino, Əli Han' ın gelenek ve göreneklerine anlam veremektədir və hala ülkeye alışamamıştır. Bu durum Əli Han'ı çok üzer.

Azərbaycan hökuməti artık Gence'den Bakü'ye gelmiştir. Əli Han memuriyete başlar və Nino ilə bir qızları olur. Bakü'nün Ruslar tərəfindən işğali üzerine Əli Han, eşini və kızını Tiflis'e gönderir. Kendisi Gence Köprüsü üzerinde vurulur.

DİL İNCELEMESİ

SES BİLGİSİ

2.1. Ünlüler

Azerbaycan Türkçesi'nde 9 adet ünlü vardır. Bunlar a, e, ə, ı, i, o, ö, u, ü'dür. Türkiye Türkçesi'nden farklı olarak, Azerbaycan Türkçesi'nde sadece açık e (ə) bulunur.

Tablo 2: Ünlü Tablosu

	Düz		Yuvarlak	
	Geniş	Dar	Geniş	Dar
Kalın	a	ı	o	u
İnce	e, ə	i	ö	ü

2.1.1. Ünlülerin sınıflandırılması

2.1.1.1. Çıkış Yerine Göre

Ünlüler, dil ve damağın arkasında veya önünde olma durumuna göre ikiye ayrılırlar.

2.1.1.1.1. Kalın Ünlüler

a, ı, o, u

2.1.1.1.2. İnce Ünlüler

e, ə, i, ö, ü

2.1.1.2. Dudakların Durumuna Göre

Ünlüler, dudakların düzleşmesine ve yuvarlaklaşmasına göre düz ve yuvarlak ünlüler olarak ikiye ayrılır.

2.1.1.2.1. Düz Ünlüler

a, e, ə, ı, i

2.1.1.2.2. Yuvarlak Ünlüler

o, ö, u, ü

2.1.1.3. Ağzın Açıklığına Göre

Ünlülerin söylenişleri sırasında ağzın açıklık ve kapalılık durumuna göre geniş ve dar olarak ikiye ayrılırlar.

2.1.1.3.1. Geniş Ünlüler

a, e, ə, o, ö

2.1.1.3.2. Dar Ünlüler

ı, i, u, ü

2.1.2. Ünlülerin Özellikleri

2.1.2.1. /a/

Azerbaycan Türkçesinde “a” ünlüsü, düşük bir ağız pozisyonuyla, arka damakta, geniş ve düz olarak telaffuz edilir. Bu ses telaffuz edilirken dilin arka kısmı şişerek damağa doğru yükselir ve önden arkaya doğru büyüktən küçüğe bir açı oluşur; bu durumda dudaklar birbirinden ayrılır. “a” sesi, Azerbaycan Türkçesinde en çok işletilen sestir.

qar “kar” (40),

xalq “halk” (43),

balaca “küçük” (67),

hamar “düz” (162),

cavan “genç” (163),

apar- “götür-” (219).

Normal uzunlukta telaffuz edilse de bazı alıntı kelimelerin ilk hecelerinde, kendilerinden sonra gelen hecelerdeki ünlülerden kaynaklı olarak uzun telaffuz edilir.

(> Ar. ādet) adət “adet” (12),

(> Ar. sākin) sakit “sakin” (38),

(> Ar. vādi) vadi “vadi” (138),

(> Ar. āvam) avam “avam” (150),

(> Ar. kānun) qanun “kanun” (168).

2.1.2.2. /e/

“e” ünlüsü, Azərbaycan Türkçesinde ön damakta, dilin ön kısmından çıkarak dişlerin altındaki bölgeye doğru yönelir. Geniş ve düz olarak telaffuz edilir. Türkiye Türkçesindeki “e” sesiyle benzerdir, ince. Azərbaycan Türkçesinde de oldukça yaygın bir şekilde kullanılır ve ince “e” olarak bilinir. Kelime vurgusu genellikle bu ünlü üzerindedir.

belə “böyle” (13),

yemək “yemek” (17),

deyə “diye” (43),

sevin- “sevin-“ (56),

sevic “sevinç (191),

enli “enli” (67).

2.1.2.3. /ə/

Kalın “ə” ünlüsü, dilin orta kısmından çıkar ve burun boşluğuna doğru yönelir. Geniş, düz ve açık olarak telaffuz edilir. Bu ünlü, Türkiye Türkçesinde bulunmayan bir sestir. Azərbaycan’da yaygın olarak kullanılır ve bazı kelimelerde vurgulu olarak da telaffuz edilir. İnce “e” sesine kıyasla daha kalın okunur. Kelime kökleri ve eklerinde sıkça kullanılır, açık hece pozisyonunda yer alır.

təzə “yeni” (8),

mərtəbə “kat” (9),

şəhər “şehir” (20),

həmişə “hep” (13),

dəfə “defa” (44),

qələbə “galip” (79).

2.1.2.4. /ı/

Azərbaycan Türkçesinde "ı" sesi, kalın bir ünlüdür, dilin arka tarafında oluşur. Kalın olması sebebiyle boğazda hissedilir bir titreşim ile söylenir. Dar ve düz olarak telaffuz edilir.

Ayrıca, bu sesin uzunluğu da değişebilir ve bazı durumlarda "ı" sesi uzun okunurken bazı durumlarda kısa okunabilir.

Azerbaycan Türkçesinde "ı" sesi, kelime içinde veya kelime başında kullanılabilir.

çix- “çık-” (10),

qırmızı “kırmızı” (12),

sıx- “sık-” (14),

qız “kız” (58),

sıldırım “dik” (91),

qılinc “kılıç” (81).

2.1.2.5. /i/

Bu ses, Azerbaycan Türkçesinde en sık kullanılan ünlülerden biridir. Ön damakta oluşur; dar ve düz olarak telaffuz edilir. Telaffuz edilirken çene aşağıya iner, ağız aşağıda enine kısılır. Türkçe ve alıntı kelimelerde başta, ortada ve sonda bulunabilir. Bu ses, dilde özellikle vurgulu hecelerde kullanılır.

Uzun ve kısa kullanımı mevcuttur, özellikle uzun kullanımına alıntı kelimelerde rastlanabilir. Türkçe ve alıntı sözcüklerde başta, ortada ve sonda bulunabilir.

kişi “erkek” (86),

indi “şimdi” (92),

isti “sıcak” (111),

itir- “yitir-” (163),

hiss “his” (241),

min- “bin-” (275).

2.1.2.6. /o/

Azerbaycan Türkçesi'nde "o" sesi, orta açık ve yuvarlak bir sestir. Bu ses, dudakların yuvarlanmasıyla çıkarılır ve dilin orta bölgesine doğru konumlanır. Türkçe sözcüklerin yalnızca ilk hecelerinde görülür.

qoca “yaşlı” (43),
oğlan “oğlan” (61),
qohum “akraba” (220),
qoru- “koru-” (221),
qonaq “misafir” (229),
otaq “oda” (243).

Alıntı sözcüklerde ise başta, ortada ve sonda bulunabilir.

(>Fr. symbolique) simvolik “sembolik” (18),
(>Fr. salon) salon “salon” (39),
(>Fr. locomotive) lokomotiv “lokomotif” (75),
(>Fr. ballon) balon “balon” (221),
(>Ru. kreslo) kreslon “koltuk” (259),
(>Fr. diplomate) diplomat “diplomat” (277).

2.1.2.7. /ö /

“ö” sesi Azərbaycan Türkçesinde ön damakta telaffuz edilir. Açık ve yuvarlak bir sestir. Dil, üst çeneden biraz daha geride tutulur və ağız açıldığında orta ölçekte bir boşluk oluşur. Ses çıkarken tepe noktası geriye doğru hareket eder ve dudaklar yuvarlanır.

Türkçe sözcüklerde yalnızca ilk hecede bulunur.

böyük “büyük” (29),
kölə “köle” (54),
gövdə “gövde” (69),
körpü “köprü” (91),
öyüd “öğüt” (94),
ölkə “ülke” (177).

“ö” sesi alıntı sözcüklerde de yalnızca ilk hecede bulunur.

(>Ar. hurmat) hörmət “hürmet” (54),

(>Ar. ömür) ömür “ömür” (185),

(>Moğ. nö kür) nö kər “yoldaş” (197),

(>Ar. sohbət) söhbət “sohbet” (220),

(>Far. kuhne) köhnə “eski” (228),

(>Ar. zevk) zövq “zevk” (269).

2.1.2.8. /u/

“u” sesi dar ve yuvarlak bir sestir. Dudaklar da bu ünlüyü telaffuz ederken aktif bir rol oynar. İlk önce dudaklar geniş açık konumdayken, "u" sesinin oluşmaya başlamasıyla yavaşça yuvarlanarak daraltılır.

Azerbaycan Türkçesinde “u” sesi Türkçe sözcüklerde ve alıntı sözcüklerde başta, ortada ve sonda bulunabilir.

(>Ar. kara) quru “kara” (23),

uzun “uzun” (31),

qulluqçu “hizmetkar” (94),

oğurla- “çal-” (103),

soyuq “soğuk” (111),

(>Ar. subūt) sübut “kanıt” (225).

2.1.2.9. /ü/

“ü” sesi, dilin ön tarafında yüksek ve dar bir yuvarlaklık oluşturarak üretilir. Bu sesin üretimi için dilin ön tarafı yukarı çekilirken, dudaklar da yuvarlanır ve daralır. Dil ile damak arasında bir bariyer oluşur ve hava buradan sıkıştırılarak geçer.

“ü” sesi Azerbaycan Türkçesinde sıkça kullanılan bir sestir. Uzun ve kısa kullanımı mevcuttur. Türkçe kelimelerde ve alıntı kelimelerde başta, ortada ve sonda bulunabilir.

düşüncə “düşünce” (18),

küçə “sokak” (21),

güzgü “ayna” (267),

küy “gürültü” (61),

(>Far. gūgird) kükürd “kükürt” (124),

(>Ar. sufra) süfrə “sofra” (226).

2.1.3. Ünsüzler

Azerbaycan Türkçesinde 23 tane ünsüz harf bulunur. Bu ünsüzler şunlardır: b, c, ç, d, f, g, ğ, h, x, j, k, q, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z.

Tablo 2: Ünsüz Tablosu (Yalçın, 2021: 77)

çıkış şekline göre		tona göre	çıkış yerine göre					
			çift dudak	diş dudak	diş-diş eti	diş eti-ön damak	ön damak	art damak-boğaz
süreksiz		tonlu	b		d	c	g	q
		tonsuz	p		t	ç	k	
sürekli	sızıcılı	tonlu		v	z	j		ğ
		tonsuz		f	s	ş		h, x
	akıcı	geniz tonlu	m		n			
		yarı tonsuz			l	y		
		tonlu			r			

2.1.3.1. Ünsüzlerin sınıflandırılması

2.1.3.1.1. Ton Bakımından

2.1.3.1.1.1. Tonlular

b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z.

2.1.3.1.1.2. Tonsuzlar

ç, f, h, x, k, q, p, s, ş, t.

2.1.3.2. Çıkış Yeri Bakımından

2.1.3.2.1. Çift dudak ünsüzleri

b, m, p.

2.1.3.2.2. Diş-dudak ünsüzleri

f, v.

2.1.3.2.3. Diş-diş eti ünsüzleri

d, l, n, r, s, t, z.

2.1.3.2.4. Diş eti-ön damak ünsüzleri

c, ç, j, ş, y.

2.1.3.2.5. Ön damak ünsüzleri

g, k.

2.1.3.2.6. Art damak-boğaz ünsüzleri

ğ, h, x, q.

2.1.3.3. Çıkış Şekli Bakımından

2.1.3.3.1. Süreksiz ünsüzler

b, c, ç, d, g, k, q, p, t.

2.1.3.3.2. Sürekli ünsüzler

f, ğ, h, x, j, l, m, n, r, s, ş, v, y, z.

2.1.3.3.3. Sızıcı ünsüzler

f, ğ, h, x, j, s, ş, v, z.

2.1.3.3.4. Akıcı Ünsüzler

l, m, n, r, y.

2.1.4. Ünsüzlerin Özellikleri

2.1.4.1. /b/

Azerbaycan Türkçesinde "b" ünsüzü, dudakların birleştirilmesiyle oluşan bir çift dudak ünsüzüdür. Patlayıcı ve süreksizdir. Diğer dudak ünsüzleri gibi dudakların birbirine temas ederek oluşturduğu bir sestir. Bu ünsüz üretimi sırasında, ses telleri titreşim yapar ve

hava akışı dudakların arasından geçer. Bu ünsüz, Türk alfabesi harfleri arasında yer alan ve sözcüklerde sık kullanılan bir harftir.

"b" ünsüzü, Azərbaycan Türkçesinde Türkçe ve alıntı kelimelerde diğer Türk dillerinde olduğu gibi sadece başta ve ortada kullanılmaz; sonda da kullanılabilir.

(>Ar. sohbət) söhbət “sohbet” (17),

başmaq “terlik” (31),

(>Ar. tabrik) təbrik “tebrik” (68),

(>Ar. garb) qərb “batı” (77),

büz- “büz-” (110),

bütöv “bütün” (162).

2.1.4.2. /c/

“c” ünsüzünün Azərbaycan Türkçesinde sert bir söyleyişi vardır. Bu ünsüz, diş eti-ön damak ünsüzüdür, patlayıcı ve süreksizdir. Azərbaycan Türkçesinde "c" ünsüzü, ağız içinde dilin orta kısmının damak bölgesine dokunarak çıkarılır. Kelimenin başında, ortasında ve sonunda bulunabilir.

balaca “küçük” (13),

ocaq “ocak” (53),

uca “yüce (90),

(>Far. cuvan) cavan “genç” (107),

cür “çeşit” (144),

(>Ar. nacīb) nəcib “soylu” (259).

2.1.4.3. /ç/

“ç” ünsüzü Azərbaycan Türkçesinde tonsuz bir diş eti-ön damak ünsüzüdür. "ç" sesi, özellikle dişlerin arka bölgesinde olan diş eti ile dilin ucu arasına gelecek şekilde üretilir. Dil ucunu diş etine hafifçe bastırarak ve havayı keserek çıkartılır. Sesletim esnasında “ş” ile “t” arası bir ses çıkar.

“ç” sesi Türkçe ve alıntı kelimelerde başta, ortada ve sonda bulunabilir.

çox “çok” (8),

neçə “kaç” (40),

keç- “geç-” (90),

çiyin “omuz” (117),

çətin “zor” (122),

(> Far. bāğçe) bağça “bahçe” (237).

2.1.4.4. /d/

“d” sesi Azərbaycan Türkçesinde tonlu bir diş-diş eti ünsüzüdür, süreksizdir. Bu ses, dilin ön kısmını damak veya dişlere dokundurmaksızın çıkarılır. Bazı durumlarda kelime sonunda tonsuzlaşmaya uğrar.

Türkçe ve alıntı kelimelerde başta, ortada ve sonda kullanılabilir.

dəniz “deniz” (8),

dal “arka” (19),

dərd “dert” (35),

(>Ar. adālat) ədalət “adalet” (22),

düyün “düğüm” (64),

dexli “dahil” (121).

2.1.4.5. /f/

“f” sesi Azərbaycan Türkçesinde sızıcı ve tonsuz bir diş-dudak ünsüzüdür. “f” sesi dişlerin arka kısmının alt kısmı ile üst dişlerin alt kenarına temas eden alt dudak arasında hava akımının geçirilmesiyle oluşan bir sestir. Bu sürtünme sırasında hava akımı engellenir ve ardından serbest bırakılır, böylece "f" sesi oluşur.

Türkçe ve alıntı kelimelerde başta, ortada ve sonda bulunabilir.

(>Ar. nafrat) nifrət “nefret” (30),

(>Ar. feda + Far. kar) fədakar “fedakâr” (41),

(>Ar. fikr) fikir “fikir” (66),

(>Ar. sifət) sifət “yüz” (102),

fəxr “onur” (164),

(>Ar. fark) fərq “fark” (112).

2.1.4.6. /g/

“g” sesi, Azərbaycan Türkçesinde süreksiz ve tonlu bir ön damak ünsüzüdür. "G" sesi, genizden çıkar; dil, damağa doğru itildiğinde, ses telleri titreşim yapmaz ve sesin sesi, sadece hava akışının neden olduğu bir tıkanma ve serbest bırakma süreciyle oluşur.

“g” ünsüzü Türkçe kelimelerde başta ve ortada bulunmakla birlikte nadir durumlarda sonda görülür. Alıntı kelimelerde ise başta, ortada ve sonda bulunabilir.

get- “git-” (34),

gənc “genç” (87),

cərgə “çadır” (88),

gecə “gece” (121),

gözlə- “bekle-” (156),

güzgü “ ayna (267).

2.1.4.7. /h/

“h” sesi sızıcı, tonsuz ve sürekli bir art damak-boğaz ünsüzüdür. Dil, burun boşluğuna doğru itilirken, hava akışı gırtlakta kesilir ve oradan geçerken ses üretilir. Sadece dilin pozisyonu ve hava akımıyla oluşan bir ses türüdür.

“h” ünsüzü Türkçe ve alıntı kelimelerde başta, ortada ve sonda bulunabilir.

hamı “herkes” (59),

(>Ar. sahrā) səhra “çöl” (28),

hör- “ör-” (43),

hansı “hangi” (96),

hamar “düz” (121),

(>Ar. hadīsa) hədisə “olay” (166).

2.1.4.8. /x/

Azerbaycan Türkçesindeki “x” sesi, alfabede bulunan ve “h” sesine karşılık gelen bir ünsüzdür. Tonsuz, sızıcı ve sürekli bir art damak-boğaz ünsüzüdür. Dil veya diğer organlar tarafından yapılan sürtünme sonucu ses çıkarılır. Dilin pozisyonuyla birlikte hava akışı da boğaz bölgesinde kesilerek sürtünme oluşturulur. "x" sesi, ses telleri tarafından titreşim yapmadan üretilir. Dolayısıyla, ses telleri devreye girmez ve sesin oluşumunda titreşim yoktur.

“x” sesi Türkçe ve alıntı sözcüklerde başta, ortada ve sonda bulunabilir.

xalça “halı” (9),

xanım “hanım” (41),

hazırla- “hazırla-” (104),

(>Far. xidmat) xidmet “hizmet” (18),

(>Ar. axr) axır “son” (66),

(>Ar. hancar) xəncər “hançer” (158).

2.1.4.9. /j/

“j” sesi sürekli bir diş eti-ön damak ünsüzüdür. Sızıcı ve tonludur. Telaffuz edilirken dilin üst damak bölgesine doğru hızla itilmesi ve hava akımının engellenmesiyle sesin oluşumu sağlanır.

“j” sesi Türkçe kelimelerde ortada ve sonda bulunurken alıntı kelimelerde başta, ortada ve sonda bulunabilir.

(>Fr. loge) loja “kabin” (86),

(>Fr. journal) jurnal “günce” (121),

(>Far. ejdahāk) ejdaha “ejderha” (283).

2.1.4.10. /k/

“k” sesi süreksiz ve tonsuz bir ön damak ünsüzüdür. Telaffuzu, dilin damakla birleştiği üst arka damak bölgesine doğru kaldırılarak üretilir. Yani dil, üst arka damak bölgesine dokunurken hava akımı engellenir ve ses çıkarılır.

“k” sesi Türkçe ve alıntı kelimelerde başta, ortada ve sonda bulunabilir.

kasıb “fakir” (259),

kömək “yardım” (12),

kənd “köy” (37),

kölgə “gölge” (54),

kök “şişman” (89),

körpü “köprü” (280).

2.1.4.11. /q/

“q” sesi süreksiz ve tonlu bir art damak-boğaz ünsüzüdür. Telaffuz edilirken dil arka damak bölgesine doğru kalkar ve bu ses üretilir.

Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azərbaycan Türkçesi alfabesinde bulunur ve “k” sesine karşılık gelir. Türkçe kelimelerde kalın ünlülerle bir arada kullanılırken alıntı sözcüklerde ince ünlülerle de kullanılır.

qala “kale” (20),

otaq “oda” (35),

qohum “akraba” (45),

(>Ar. hakikat) həqiqət “hakikat” (59),

qız “kız” (63),

(>Ar. nakl) nəql “nakil” (87),

(>Ar. gark) qərq “gark” (87).

2.1.4.12. /l/

“l” sesi sürekli, tonlu ve akıcı bir diş-diş eti ünsüzüdür. Bu ses, dişlerin arka kısmıyla dilin üst kısmının birleşmesiyle oluşan bir ünsüzüdür.

“l” sesi Türkçe sözcüklerde yalnızca ortada ve sonda bulunur, başta bulunmaz. Alıntı sözcüklerde ise başta, ortada ve sonda bulunabilir.

lap “pek” (31),

(>Ar. lakin) lakin “ama (bağlaç)” (167),

(>Ar. lağv) lağv “iptal” (280),

(>Fr. labyrinth) labirint “labirent” (163),

(>Ar. lā’ik) layiq “layık” (187),

(>Yun. Lamba) lampa “lamba” (266).

2.1.4.13. /m/

“m” sesi sürekli, tonlu ve akıcı bir çift dudak ünsüzüdür. Bu ses, dudaklar ile dişlerin birleşim noktasında oluşturulan bir ünsüz sesidir. Yani, dudakların birleşmesiyle dilin hareketsiz kalması ve havanın buradan geçirilmesiyle "m" sesi üretilir.

“m” sesi Türkçe ve alıntı sözcüklerde başta, ortada ve sonda bulunabilir.

(>Ar. muḳāyasa) müqayisə “kıyaslama” (31),

(>Ar. muḥāraḇa) müharibə “savaşma” (68),

(>Far. muhtāc) möhtac “muhtaç” (149),

(>Ru. maşin) maşın “araba” (136),

(>Ar. manfūr) mənfur “nefret edilen” (180),

(>Ar. māyus) məyus “umutsuz” (181),

məşe “orman” (9).

2.1.4.14. /n/

“n” sesi sürekli, akıcı ve tonlu bir diş-diş eti ünsüzüdür. Bu ses, dilin üst kısmıyla üst ön dişlerin arka kısmının birleşim noktasında oluşturulan bir ünsüz sesidir. Yani, dilin ucu üst ön dişlerin arka kısmına doğru değer ve havanın buradan geçirilmesiyle "n" sesi üretilir.

“n” sesi Türkçe ve alıntı sözcüklerde başta, ortada ve sonda bulunabilir.

nəticə “sonuç” (83),

insan “insan” (89),

(>Far. nardubān) nərdivan “merdiven” (13),

(>Ar. nārāhat) narahat “rahatsız” (88),

(>Ar. nafrat) nifrət “nefret” (121),

(>Ar. nufūr) nəfər “kişi” (87),

(>Ar. nāzir) nazir “bakan” (131).

2.1.4.15. /p/

“p” sesi tonsuz ve süreksiz bir çift dudak ünsüzüdür. Bu ses, dudakların birleşmesiyle oluşturulan bir ünsüz sesidir. Yani, dudaklar birleşerek havanın geçişini engeller ve biriken hava basıncıyla "p" sesi üretilir.

“p” sesi Türkçe ve alıntı sözcüklerde başta, ortada ve sonda bulunabilir.

pul “para” (144),

paltar “giysi” (67),

partla- “patla-” (269).

2.1.4.16. /r/

“r” sesi sürekli, tonlu ve akıcı bir diş-diş eti ünsüzüdür. Bu ses, dilin arka kısmının damak ile temas ettiği bir ünsüz sesidir. Türkçedeki "r" sesi, dilin ucu geriye doğru kıvrılarak üretilir ve yumuşak sürtünme sağlanır.

“r” sesi Türkçe sözcüklerde başta bulunmaz; ortada ve sonda bulunur. Alıntı sözcüklerde ise başta, ortada ve sonda bulunabilir.

(>Ar. rafık) rəfiqə “arkadaş” (121),
(>Ar. rakkās) rəqqas “dans eden” (69),
(>Ar. riyādiyyat) riyaziyyat (25),
(>Ar. raks) rəqs “dans” (187),
arvad “eş” (235),
(>Far. rang) rəng “renk” (267).

2.1.4.17. /s/

“s” sesi tonsuz ve sızıcı bir diş-diş eti ünsüzüdür. Bu ses, dilin ön kısmının üst ön dişlere temas ettiği bir ünsüz sesidir. Dilin ucu üst ön dişlerin arkasına doğru hareket ederek havanın buradan sürtünmeli olarak geçişiyle "s" sesi üretilir.

“s” sesi Türkçe ve alıntı kelimelerde başta, ortada ve sonda görülür.

(>Ar. sahīfa) səhifə “sayfa” (120),
(>Ar. su’al) sual “soru” (73),
səhv “yanlış” (182),
(>Ar. sulh) sülh “barış” (92),
(>Ar. sifat) sifət “yüz” (157),
(>Ar. samā) səma “gökyüzü” (178).

2.1.4.18. /ş/

“ş” sesi tonsuz ve sızıcı bir diş eti-ön damak ünsüzüdür. Bu ses, dilin ön kısmının üst ön dişlere temas ettiği bir ünsüz sesidir. Dilin ucu üst ön dişlerin arkasına doğru hareket ederek havanın buradan sürtünmeli olarak geçişiyle "ş" sesi üretilir.

“ş” sesi Türkçe ve alıntı kelimelerde başta, ortada ve sonda bulunabilir.

(>Ar. şimal) şimal “kuzey” (120),
(>Far. şāgird) şagird “öğrenci” (7),
(>Far. şahr) şəhər “şehir” (45),

(>Ar. şafak) şəfəq “günbatımı” (218),

şirniyyat “şeker” (272),

(>Far. şōrbā) şorba “çorba” (281).

2.1.4.19. /t/

“t” sesi tonsuz ve süreksiz bir diş-diş eti ünsüdür. Bu ses, dilin ön kısmının üst ön dişlere temas ettiği bir ünsüz sesidir. Dilin ucu üst ön dişlerin hemen arkasına doğru kalkar ve havayolu tamamen kapanır. Ardından dil hızlı bir şekilde geri çekilir ve havayolu açılarak bir patlamayla "t" sesi üretilir.

“t” sesi Türkçe ve alıntı kelimelerde başta, ortada ve sonda bulunabilir.

tapanca “tabanca” (64),

toy “düğün” (65)¹,

torpaq “toprak” (132),

tök- “dök-” (148),

tapşırıq “emir” (38),

tikan “diken” (157).

2.1.4.20. /v/

“v” sesi tonlu ve sızıcı bir diş-dudak ünsüzüdür. Bu ses, dişlerin üst kısmının alt dudağa temas ettiği bir ünsüz sesidir. Dişlerin üst kısmı hafifçe alt dudağa sürtünerek havanın buradan geçişiyle "v" sesi üretilir.

“v” sesi Türkçe kelimelerde başta bulunmamakla birlikte alıntı kelimelerde ise başta, ortada ve sonda bulunabilir.

(>Ar. vakt) vaxt “vakit” (30),

(>Ar. vālideyn) valideyn “ebeveyn” (69),

(>Ar. vatan) vətən “yurt” (93),

¹ “toy” kelimesi, Arapçada, Farsçada ve Rusçada anlam olarak aynıdır; şölen, bayram, tören anlamlarındadır.

(>Ar. vacd) vəcd “coşku” (83),

(>Ar. vadā) vıda “veda” (93),

(>İng. Wagon) vaqon “vagon” (278).

2.1.4.21. /y/

“y” sesi tonlu ve akıcı bir diş eti-ön damak ünsüzüdür. Bu ses, dilin ön kısmının üst ön dişlere temas ettiği bir ünsüz sesidir. Dilin ucu hafifçe üst ön dişlere sürtünerek havanın buradan sürtünmeli olarak geçişiyle "y" sesi üretilir.

“y” sesi Türkçe ve alıntı kelimelerde başta, ortada ve sonda bulunabilir.

yad “yabancı” (157),

yəhər “eyer” (67),

yüyən “yüyen” (173),

yay “yaz” (34),

yaxşı “iyi” (157),

yumru “toplu” (267).

2.1.4.22. /z/

“z” sesi tonlu ve sızıcı diş-diş eti ünsüzüdür. Bu ses, dilin ön kısmının üst ön dişlere temas ettiği bir ünsüz sesidir. Dilin ucu hafifçe üst ön dişlere sürtünerek havanın buradan sürtünmeli olarak geçişiyle "z" sesi üretilir.

“z” sesi Türkçe kelimelerde yalnızca ortada ve sonda bulunur, alıntı kelimelerde ise başta, ortada ve sonda bulunur.

(>Ar. zevk) zövq “zevk” (31),

(>Ar. zahm) zəhm “sıkı” (10),

zal “salon” (39),

zəng “zil” (66),

(>Far. ziyān) ziyan “zarar” (174),

(>Ar. zarīf) zərif “kibar” (181).

2.1.5. Ses Özellikleri ve Ses Olayları

2.1.5.1. Ünlü Uyumları

2.1.5.1.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

2.1.5.1.1.1. Türkçe Kökenli Kelimeler

Azerbaycan Türkçesindeki kalınlık-incelik uyumuna Türkiye Türkçesinde büyük ünlü uyumu veya kalınlık-incelik uyumu denir. Bu kural Türkçenin temel kuralıdır. Kalınlık-incelik uyumunu dilimizde ilk defa Kaşgarlı Mahmut tespit edilmiştir.

“Azerbaycan Türkçesinde kullanılan gerek eksiz gerekse de ek almış Türkçe kökenli kelimelerde kalınlık uyumu sağlam bir şekilde işlenmektedir. Türkiye Türkçesinde uyuma girmeyen birçok sözcüğün eski şekillerini koruyarak uyum içinde kaldığı görülmektedir” (Yalçın, 2021: 96).

Kalın Ünlüler:

“Azerbaycan Türkçesinde kullanılan gerek eksiz gerekse de ek almış Türkçe kökenli kelimelerde incelik uyumu sağlam bir şekilde işlenmektedir. Türkiye Türkçesinde uyuma girmeyen şimdiki zaman eki “-yor” Azerbaycan Türkçesinde “-Ir/-Ur şeklinde kullanıldığı için uyuma dahil olmaktadır” (Yalçın, 2021: 98).

xalça “halı” (16),

qadın “kadın” (25),

ayaq “ayak” (33),

qabaq “önce” (67).

İnce Ünlüler:

köhnə “eski” (65),

tənbəl “tembel” (75),

küçə “sokak” (83),

böyük “büyük” (87),

təmiz “temiz” (111).

2.1.5.1.2. Yabancı Kökenli Kelimeler

Azerbaycan Türkçesinde kalınlık-incelik uyumu Arapça ve Farsça kelimelerde de görülür. Uyuma girmeyen çoğu yabancı kökenli kelimelerin Azerbaycan Türkçesinde uyuma girdiği görülür:

(> Ar. āvam) avam “avam” (150),

(> Ar. k̄anun) qanun “kanun” (168),

(>İng. Wagon) vaqon “vagon” (278),

(>Ar. vatan) vətən “yurt” (93),

(>Ar. nacīb) nəcib “soylu” (259),

(>Ar. nafrat) nifrət “nefret” (30).

2.1.5.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Azerbaycan Türkçesi'nde düzlük-yuvarlaklık uyumu, bir kelimenin son harfinin düz veya yuvarlak oluşuna bağlı olarak eklerin şekil değiştirmesi durumudur.

2.1.5.2.1. Türkçe Kökenli Kelimeler

Bu durum Türkçe kökenli kelimelerde oldukça sağlam bir kuraldır.

Türkçede ilk hecede a, e, ı, i ünlüleri bulunuyorsa devam eden hecelerde de bu ünlüler bulunur.

Tarihi dönemlerde uyuma girmeyen bazı Türkçe sözcüklerin Azerbaycan Türkçesinde uyuma girdiği görülür:

arxa “arka” (62),

qadın “kadın” (83),

qulaq “kulak” (87),

küçə “sokak” (131).

2.1.5.2.2. Yabancı Kökenli Kelimeler

Uyuma girmeyen yabancı kökenli bazı sözcüklerin, Azerbaycan Türkçesinde bazı ünlü ve ünsüzlerin etkisiyle uyuma girdiği görülür:

(>Ar. subāt) söhbət “sohbet” (54),

(>Ar. siyāhat) səyahat “seyahat” (58),

(>Ar. muhāriba) müharibə “muharebe” (68).

2.1.6. Ünlü Değişmeleri

2.1.6.1. Ünlü Kalınlaşması

Kalınlaşma, ince ünlülerin belirli ünsüzleri kalınlaştırma veya kalın ünlülerin benzeştirme etkilerine bağlı olarak veya daha başka bir sebeple kelimede ön, iç ve son seslerde kalın sıraya geçmesi olarak tanımlanmaktadır (Korkmaz, 1992: 160).

Azerbaycan Türkçesinde az görülen ses olaylarından.

(>ET kabırğa) qabırğa “kaburga” (125).

Alıntı Kelimelerde:

(>Far. bāgçe) bağca “bahçe” (9),

(>Ar. ferāgat) farağat “terk etme” (30),

(>Ar. cevāhir) cavahir “cevherler” (94),

(>Ar. yetim + Far. xāne) yetimxana “esirgeme kurumu” (146),

(>Ar. imtiḥan) imtahan “sınav” (9),

(>Ar. āxir) axır “son” (196),

(>Fr. latine) latın “latin” (203).

2.1.6.2. Ünlü İncelmesi

Bazı inceltici ünsüzlerin etkisiyle kelimenin çeşitli hecelerinde bulunan kalın ünlülerin veya ünlülerden birinin incelmesi olayıdır.

(>AO yana) yenə “yine” (196)

belə “böyle” (158).

Alıntı Kelimelerde:

(>Ar. dikkat) diqqet “dikkat” (5),

(>Ar. gayb) qeyb “bilinmeyen” (191),
(>Ar. gayr) qeyri “değil (edat)” (5),
(>Ar. vaziyyat) vəziyyət “durum” (95),
(>Ar. muzaffar) müzəffər “zafer edinen” (95),
(>Ar. muhabbat) məhəbbət “muhabbet” (101),
(>Ar. siyāhat) səyahət “gezi” (17),
(>Ar. şark) şərq “doğu” (31),
(>Ar. rakkās) rəqqas “dansçı” (69),
(>Ar. mükāyasa) müqayisə “kıyas” (31),
(>Ar. nutk) nitq “söylev” (192),
(>Far. murvāri) mirvari “inci” (266),
(>Ar. kuvvat) qüvvət “kuvvet” (69),
(>Ar. kubba) qübbə “kubbe” (126),
(>Ar. mu’allim) müəllim “öğretmen” (175),
(>Ar. muhāraḇa) müharibə “savaşma” (189),
(>Ar. umumi) ümumi “genel” (195),
(>Ar. şu’a) şüa “ışın” (205),
(>Ar. suhbāt) söhbət “sohbet” (198),
(>Ar. nukta) nöqtə “nokta” (47),
(>Ar. muciza) möcüzə “mucize” (53),
(>Ar. muhtaram) möhtərəm “saygın” (165),
(>Ar. muhkam) möhkəm “pek” (184).

2.1.6.3. Ünlü Düzleşmesi

Ünlü düzleşmesi, bazı düzleştirici ünsüzlerin etkisiyle kelimenin çeşitli hecelerinde bulunan yuvarlak ünlülerin veya ünlülerden birinin düzleşmesi olayıdır.

(>ET konuk) qonaq “konuk” (17),

(>ET yaşuk) ışiq “ışık” (157),

(>AT kirü) geri “geri” (5),

(>ET törü-) törə- “türe-” (147).

Alıntı Kelimelerde:

(>Ru. koroleva) kraliça “kraliçe” (8),

(>Ru. çimodan) çamadan “valiz” (283),

(>Ar. nutk) nitq “söylev” (192),

(>Far. murvāri) mirvari “inci” (266).

2.1.6.4. Ünlü Yuvarlaklaşması

Ünlü yuvarlaklaşması, bazı fonetik etkenlerden ötürü, özellikle dudak ünsüzlerinin etkisiyle, kelimenin çeşitli hecelerinde bulunan düz ünlülerin veya ünlülerden birinin yuvarlaklaşması olayıdır.

(>ET avut) ovuc “avuç” (55),

(>ET yalav) alov “alev” (124),

(>ET savuş-) sovuş- “savuş-” (72).

Alıntı Kelimelerde:

(>Far. nevbe) növbə “sıra” (26),

(>Ar. tavba) tövbə “tövbe” (244),

(>Far. çubāk) çubuq “çubuk” (55),

(>Far. afsun) ovsun “sihir, efsun” (87),

(>Ar. havz) hovuz “havuz” (126).

2.1.6.5. Ünlü Daralması

Ünlü daralması, bazı fonetik etkenlerden ötürü kelimenin çeşitli hecelerinde bulunan geniş ünlülerin veya ünlülerden birinin daralması olayıdır.

(>ET yaşuk) işıq “ışık” (157),

(>ET yokkaru) yuxarı “yukarı” (171),

(>ET eki) iki “iki” (161),

(>AO keb) kimi “gibi” (171).

Alıntı Kelimelerde:

(>Far. çubāk) çubuq “çubuk” (55),

(>Ru. koroleva) kraliça “kraliçe” (8).

2.1.6.6. Ünlü Genişlemesi

Ünlü genişlemesi, bazı fonetik etkenlerden ötürü kelimenin çeşitli hecelerinde bulunan dar ünlülerin veya ünlülerden birinin genişlemesi olayıdır.

(>ET ıgaç) ağaç “ağaç” (216),

(>AT kirü) geri “geri” (5),

(>ET törü-) törə- “türe-” (147).

Alıntı Kelimelerde:

(>Ar. suhbāt) söhbət “sohbet” (198),

(>Ar. nukta) nöqtə “nokta” (47),

(>Ar. muciza) möcüzə “mucize” (53),

(>Far. bustān) bostan “bahçe, bostan” (153),

(>Ru tsaritsi) çariça “kraliçe” (18).

2.1.6.7. Ünlü Düşmesi

Çeşitli sebeplerden ötürü kelimelerin ön, iç ve son seslerinde düşmeler meydana gelir. Ön seste nadiren görülen bu düşme hadisesi iç seste daha çok görülür. Dar ünlülerin ek

alması durumunda hece kayması sonucu dar ünlü düşer. Ünlü düşmeleri daha çok “l, r, y, n” ünsüzlerinin civarında gerçekleşir.

(>ET uduku) yuxu “uyku” (178),

(>ET yalıñuz) yalnız “yalnız, sadece” (33),

Alıntı Kelimelerde:

(>Far. temaşegah) tamaşa “seyir” (18),

ŞEKİL BİLGİSİ

3.1. Yapım Ekleri

“Yapım ekleri, isim ve fiil köklerine/gövdelere getirilerek yeni kavramların yaratılmasını, kavramlara karşılık yeni kelimeler yapılmasını sağlayan eklerdir.” (Korkmaz, 2007: 218).

Yapım ekleri, dilbilgisel yapıları oluşturmada önemli bir rol oynarlar ve dilin esnekliğini artırır. Türkçe gibi birçok dilde, yapım ekleri kelime dağarcığını genişletmek ve ifade gücünü artırmak için yaygın bir şekilde kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde de çok sayıda yapım eki bulunmaktadır.

3.1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri

3.1.1.1. +A

Eklendiği kelimeye ilgili olma işlevi katarak yeni bir terim oluşturur. Azerbaycan Türkçesinde bu ek çok işlek değildir.

“Eski Türkçe döneminde bu ek, +ga/ +ka şeklinde görülür” (Gabain, 2007: 45).

(baş + ga) başka “başka” (61).

3.1.1.2. +Ac/+c

Eklendiği kelimeye büyütme, küçültme ve sevgi işlevi katar. Azerbaycan Türkçesinde çok işlek olmayan bu ekin örneklerine az rastlanır.

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

3.1.1.3. +aq/+ek

Bu ek, eklendiği kelimeye benzetme ve küçültme işlevi katar.

(>ET büt + aq) budaq “budak” (54),

(>ET köñül + ek) köynək “gömlek” (265),

(>ET göde + k) gödək “kısa” (265).

3.1.1.4. +An

Bu ek, Azerbaycan Türkçesinde de eklendiği kelimelere kuvvetlendirme ve çokluk işlevi katar. Ayrıca eklendiği kelimeyi yer adına dönüştürür.

(ogul + an) oğlan “oğlan” (250).

3.1.1.5. +(ş)Ar

Azerbaycan Türkçesinde bu ek oldukça işlektir. Eklendiği kelimeyi asıl sayıdan üleştirme sıfatına dönüştürür.

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

3.1.1.6. +Az

Azerbaycan Türkçesinde çok işlek olmayan bir ektir. Eklendiği kelimeye küçültme işlevi katar.

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

3.1.1.7. +be /+pe

Azerbaycan Türkçesinde çok işlek olmayan ve nadir görülen bu ek, eklendiği kelimeden yeni bir ad türetir.

“(>ET körk + pe) körpə “bebek, çocuk, taze” (172)” (Gülensoy, 2007: 557)

3.1.1.8. +cA

Eklendiği kelimeye eşitlik, azlık ve benzerlik işlevi katarak sıfat ve zarflar oluşturur. Aynı zamanda dil isimleri yapmada kullanılır.

(boy + u + n + ca) boyunca “boyunca” (5),

(>ET türük + çe) türkcə “türkçe” (252),

(rus + ça) rusca “rusça” (25),

(ingiliz + ce) ingiliscə “ingilizce” (259),

(bala + ca) balaca “küçük” (43),

(tatar + ca) tatarca “tatarca” (7).

3.1.1.9. +caq /+cek

caq/+cek yapım ekiyle aynı işlevde kullanılır, bu ekin tonlu halidir. Eklendiği kelimeye eşya, alet ve küçültme işlevi katar. Küçültme işlevini yapan +çak ekinin +ça +ok eklenmesinden oluştuğu düşünülür.²

(>ET oyun + cak) oyuncaq “oyuncak” (41),

(el + cek) əlcək “eldiven” (258).

3.1.1.10. +can /+cen

Bu ek Azərbaycan Türkçesinde zaman ifade ederken kullanılır ve oldukça işlek bir ektir. Eklendiği kelimeye yer ve zaman işlevi katar. Dolayısıyla eklendiği kelimeyi zarfa dönüştürür. (indiyəcən, səhərəcən, v.b.)

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

3.1.1.11. +cana

Eklendiği kelimeye küçültme işlevi katar. Aynı zamanda eklendiği kelimeye zarf görevi yüklediği düşünülmektedir. Bu ek Azərbaycan Türkçesinde çok işlek değildir.

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

3.1.1.12. +cığaz /+ciyez /+cuğaz/+cüyez

Bu ek +Cık/+CUk eki ile +Iz ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Eklendiği kelimeye küçültme, sevgi ve pekiştirme işlevi katar.

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

3.1.1.13. +cıq/+cık/+cUk

Bu ekin oluşumu ve kullanımıyla alakalı farklı varyantlar vardır. Eklendiği kelimeye küçültme, sevgi, acıma ve pekiştirme işlevi katar. Aynı zamanda eklendiği kelimeyi alet ve eşya ismine dönüştürür. Azərbaycan Türkçesinde ise küçültme işleviyle daha işlek görülür.

(az + a + cıq) azacıq “azıcık” (196).

² (Korkmaz, 1995: 56) Küçültme isimleri yapan +çak ekinin de kesin olarak <+ça+ok' tan çıktığının tayini şimdilik güçtür. Şüphesiz +çak v. b. eklerin bir kısmı <+ça +ok kaynaşmasından teşekkül etmiştir.

3.1.1.14. +cII/+cUI

Eklendiği kelimeye düşkünlük ve benzerlik işlevi katarak yeni bir isim oluşturur.

(qabaq + cıl) qabaqcıl “ilk olarak, evvelce” (5).

3.1.1.15. +çaA

Eklendiği kelimeye küçültme, eşitlik ve benzerlik işlevi katar.

(>Far. xalı + ça) xalça “halı” (9),

(>Fa. bāg + ça) bağca “bahçe” (239),

(>Ar. maydān + ça) məydança “meydan, alan” (287),

(>Fa. taban + ca) tapanca “tabanca, silah” (9),

(>ET bog + ça) boxça “bohça” (42),

(göl + mə + ça) gölməçə “gölet” (207).

3.1.1.16. +çaq/+çek

+çaq/+cek ekinin tonsuz halidir. Bu ekin de +ça +ok ekleşmesinden geldiği söylenilir (Korkmaz, 1995: 56). Eklendiği kelimeye sevgi, küçültme işlevi katar ve eklendiği kelimeyi hayvan, eşya ve alet adlarına dönüştürür.

(dib + çek) dibçək “dip” (85)

3.1.1.17. +çI/+çU

Eklendiği kelimeye bir işle uğraşma işlevi katar ve kelimeyi genellikle meslek adına dönüştürür. Azerbaycan Türkçesinde oldukça işlek bir ektir.

(>Ar. tamāşā + çı) tamaşaçı “seyirci” (48),

(>ET kul + luk + çu) qulluqçu “hizmetçi” (86),

(>Ar. himāyā + çı) himayəçi “muhafız” (132).

3.1.1.18. +daq/+dek

Adlara gelerek yeni adlar türetir. Eklendiği kelimeyi eşya, hayvan ve bitki isimlerine dönüştürür. Aynı zamanda eklendiği kelimeyi yer ve süre bildiren zarflara dönüştürür.

(>ET imdi + y + e + dek) indiyədək “şimdiye kadar” (46),

(çağ – ır + an + a + dek) çağırnadək “çağırana kadar” (287)

3.1.1.19. +dAn

/dAn/ çıkma halinden farklı olarak eklendiği kelimeleri sıfatlara ve zarflara dönüştürür. Azərbaycan Türkçesinde oldukça işlektir.

(günorta + dan) günortadan “öğleden” (21),

(çok + tan) çoxdan “uzun zamandır” (263),

(gün + den) gündən “günden” (272).

3.1.1.20. +daş

Eklendiği kelimelere beraberlik işlevi katar. Bu ekin etimolojisiyle ilgili çeşitli söylemler vardır.

(>Ar. vatan + daş) vətəndaş “vatandaş” (27),

(>ET yol + daş) yoldaş “yol arkadaşı” (40)

3.1.1.21. +dem

Ekleniği isimden yeni bir isim türetir. Azərbaycan Türkçesinde işlek olmayan bir ektir.

(yön + dem) yöndəm “yöntem” (287)

3.1.1.22. +duz

Azərbaycan Türkçesinde bu ek çok işlek değildir, az sayıda örnekleri mevcuttur. Etimolojisi hakkında çeşitli görüşler mevcuttur.

(>ET yul + tuz) ulduz “yıldız” (118)

3.1.1.23. +el

İşlek olmayan ve örneği az bulunan bir ektir. Eklendiği ismi niteleme sıfatına dönüştürür.

(>ET kök + el) gözəl “güzel” (94)

3.1.1.24. +elek

Eklendiği kelimeye küçültme işlevi katar. Aynı zamanda eklendiği kelimedenden hayvan ve bitki adları türetir. Azərbaycan Türkçesinde işlek değildir, örnekleri nadir görülür.

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

3.1.1.25. +ge

İşlek bir ek değildir. Eklendiği isimlerden niteleme sıfatı türetir.

(>ET öz + ge) özgə “yabancı” (62)

3.1.1.26. +gil

Eklendiği kelimeye topluluk işlevi katar. Azərbaycan Türkçesinde oldukça işlek bir ektir.

(Kipiani + gil) Kipianigil “Kipianiler” (152),

(Nino +gil) Ninogil “Ninolar” (148)

3.1.1.27. +gü

Eklendiği kelimeye aitlik işlevi katar. Azərbaycan Türkçesinde örnekleri az bulunur.

(>ET göz + gü) güzgü “ayna” (267)

3.1.1.28. +gün

Eklendiği isimlerden niteleme sıfatı türetir. Az sayıda örneği vardır.

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

3.1.1.29. +ğan/+ken

Eklendiği isimden yeni bir isim türetir. Az sayıda örneği mevcuttur.

(>OT yel + ken) yelkən “yelken” (200)

3.1.1.30. +ıq/+ik/+uq

Eklendiği kelimeye benzetme işlevi katar. İsimden isim yapan +aq/+ek ekiyle bir ilgisi olduğundan söz edilir.

(yumur + uk) yumruq “yumruk” (157)

3.1.1.31. +ıl

Bu ek ses yansımalı sözcük köklerine gelerek yeni kelimeler türetir. Kullanımı oldukça yaygındır.

(par + ıl + tı) parıltı “pırıltı” (33),

(şıq + ıl + tı) şıqqıltı “şıkırtı” (211)

3.1.1.32. +Imsov

+ımsıg ekiyle bağlantılıdır. Eklendiği kelimeye benzerlik işlevi katarak yeni bir sıfat türetir. Bu ekleşme esnasında ünlü uyumuna dikkat edilmez.

(>ET uz – un + sov) uzunsov “ince – uzun” (24)

3.1.1.33. +Imtraq/+Umtraq

+Imsov ekindeki gibi eklendiği kelimeye benzerlik işlevi katarak yeni bir sıfat türetir.

Azerbaycan Türkçesinde kullanımı çok yaygın değildir.

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

3.1.1.34. +Imtıl/+Umtıl

Tat ve renk bildiren kelimelere eklenerek bu kelimelere benzerlik işlevi katar. Azerbaycan Türkçesinde kullanımı oldukça yaygındır.

(sarı + mtıl) sarımtıl “sarımsı” (190)

3.1.1.35. +In

Yalçın, bu ekin Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesindeki vasıta hali ekinin kalıplaşma aşamasından geçerek zarf türetme ekine dönüşmesinden oluşmuş vurgusuz bir yapım eki olduğunu belirtir.³ Bu ekin kullanımı işlek olsa da örneğine fazla rastlanılmaz.

³ Yalçın, S. Kaan, *Azerbaycan Türkçesi Grameri*, Kesit Yay., İstanbul 2021, 181.

(>ET uz + un) uzun “uzun” (131),

(>ET büt + ün) bütün “bütün, tam” (190)

3.1.1.36. +IncI/+UncU

Bu ek sayı adlarına eklenir ve eklendiği kelimeyi sıra sayı sıfatına dönüştürür. Azerbaycan Türkçesinde oldukça işlek bir ektir.

(bir + inci) birinci “birinci, ilk” (189),

(>ETeki + nci) ikinci “ikinci sırada olan” (216),

(üç + üncü) üçüncü “üçüncü sırada olan” (5),

(dört + üncü) dördüncü “dördüncü sırada olan” (205),

(yüz + üncü) yüzüncü “yüzüncü sırada olan” (80),

(on + uncu) onuncu “onuncu sırada olan” (97)

3.1.1.37. +ır

Ses yansımali kelimelere eklenerek yeni kelimeler türetir. +ıl ekiyle benzerlik gösterir.

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

3.1.1.38. +kI/+Ku

Eklendiği kelimeyi yer ve zaman bildiren sıfata dönüştürür. Azerbaycan Türkçesinde oldukça işlek bir ektir.

Zaman bildiren kelimelerin sonuna doğrudan eklenirken, yer bildiren sıfatlar türetirken “-dA” hâl ekiyle birlikte kullanılır.

(>Ar. sabāh + ki) sabahki “sabahki, sabah olan” (21),

(>Ar. avval + ki) əvvəlki “önceki” (211),

(>ET imdi + ki) indiki “şimdiki” (230),

(ev + də + ki) evdəki “evdeki” (10),

(küçə + miz + də + ki) küçəmizdəki “sokağımızdaki” (12).

3.1.1.39. +laq/+lek

Eklendiği kelimeleri çeşitli nesne adlarına, sıfatlara ve yer adlarına dönüştürerek yeni kelimeler türetir. Yalçın, bu ekin isimden fiil yapan “+lA” eki ile fiilden isim yapan “-k” ekinin birleşiminden oluştuğunu belirtmektedir.⁴ Azerbaycan Türkçesinde işlek bir ektir.

(ot + laq) otlaq “otlak” (77),

(parıl + aq) parlaq “parlak” (88),

(yaz + laq) yaylaq “yaylak, yazlık yayla” (52).

3.1.1.40. +lAmA

“Eklendiği kelimeye hareket işlevi katar. İsimden fiil yapan “+lA” eki ile fiilden isim yapan “-mA” ekinin birleşmesi sonucu yeni kelimeler türeten bir ektir”. Yapılan işin adını ortaya koyar. Azerbaycan Türkçesinde oldukça işlek bir ektir.

(yumur + uq + lama) yumruqlama “yumruklama” (158),

(həsab + lama) həsablama “hesaplama” (212),

(hazır + lama) hazırlama “hazırlama” (277).

3.1.1.41. +II/+IU

Eklendiği kelimeyi hangi vasma ait olduğunu, kime veya nereye ait olduğunu bildiren kelimelere dönüştürür. Azerbaycan Türkçesinde oldukça işlek bir ektir.

(kükürd + lü) kükürdlü “kükürtlü” (49),

(kənd + li) kəndli “köylü” (71),

(tehlükə + li) tehlükeli “tehlikeli” (142),

(ağıl + lı) ağıllı “akıllı” (264),

(avropa + lı) avropalı “avrupalı” (272),

(duz + lu) duzlu “tuzlu” (200),

(saqqal + lı) saqqallı “sakallı” (87).

⁴ Yalçın, S. Kaan, *Azerbaycan Türkçesi Grameri*, Kesit Yay., İstanbul 2021, 182.

Aynı zamanda bazı durumlarda ikileme yapmada kullanılır.

(ağıl + lı baş + lı) ağıllı başlı “akıllı başlı” (82).

3.1.1.42. +lıq/+lik/+luq/+lük

Eklendiği kelimelere çok sayıda işlevler katarak çeşitli yeni kelimeler yapar. İşlevsel olarak adları eşya, meslek, durum ve görev adlarına dönüştürür. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de oldukça işlek bir ektir.

(qonşu + luq) qonşuluq “komşuluk” (7),

(ön + lük) önlük “önlük” (84),

(qul + luq) qulluq “kulluk” (261),

(şad + lıq) şadlıq “mutluluk” (268),

(xəstə + lik) xəstəlik “hastalık” (272),

(nazir + lik) nazirlik “bakanlık” (275),

(zəngin + lik) zənginlik “zenginlik” (14),

(şiə + lik) şiəlik “şiilik” (29).

3.1.1.43. +Ov

Eklendiği kelimelerden çeşitli isim ve sıfat türetir. Genellikle “ağı” ses grubuna sahip olan kelimelerde “ov” diftonguna dönüşüm görülür (Metinde bu hadiseye örnek kelimeye rastlanmamıştır).

(büt + öv) bütöv “bütün” (162).

3.1.1.44. +sıl/+sul

Eklendiği isimden yeni bir isim türetir. Korkmaz, bu ekin isimden fiil yapan +sI eki ile fiilden isim yapan -l ekinin birleşiminden oluştuğunu söyler.⁵ Azerbaycan Türkçesinde çok işlek değildir.

(yox + sul) yoxsul “yoksul” (171).

⁵ Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, TDK Yay., Ankara 2003, 63.

3.1.1.45. +sIz/+sUz

Eklendiği kelimeye eksiklik ve yoksunluk işlevi katarak yeni sıfatlar türetir. Azərbaycan Türkçesinde oldukça işlek bir ektir.

(məna + sız) mənasız “anlamsız” (6),

(sayı + sız) saysız “sayısız” (22),

(günah + sız) günahsız “günahsız” (38),

(uc + suz) uçsuz “uçsuz” (104),

(bucaq + sız) bucaqsız “bucaksız” (104),

(maraq + sız) maraqsız “ilgi çekmeyen” (122),

(qayğı + sız) qayğısız “kaygısız” (128).

3.1.1.46. +sIzIn

İsimden isim yapan +sIz eki ile +In ekinin birleşmesinden oluşmuş bir ektir. Eklendiği kelimeyi zarfa dönüştürür. Azərbaycan Türkçesinde işlek bir ektir.

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

3.1.1.47. +sIzlIk/+sUzlUk

Eklendiği kelimeye yokluk ve eksiklik anlamıyla soyut adlar türetir. İsimden isim yapma ekleri olan +sIz/+sUz ve +Ilk/+IUk eklerinin birleşiminden oluşur. Azərbaycan Türkçesinde işlek bir ektir.

(etina + sızlıq) etinasızlıq “özensizlik” (84),

(güc + süzlük) güçsüzlük “güçsüzlük” (243),

(ümid + sizlik) ümitsizlik “ümitsizlik” (41),

(səbir + sizlik) səbirsizlik “sabırsızlık” (67),

(sədaqət + sizlik) sədaqətsizlik “sadakatsizlik” (106),

(əqidə + sizlik) əqidətsizlik “inançsızlık” (146),

(sonsuz + luq) sonsuzluq “sonsuzluk” (178).

3.1.1.48. +şın

Eklendiği isimlere benzerlik işlevi katar ve onlardan sıfat türetir. Kullanımı sınırlıdır.

(sarı + şın) sarışın “sarışın” (276).

3.1.1.49. +tİ/+tU

Ses yansımali sözcüklerin gövdelerine eklenerek ses yansımalarını devam ettirir.

(pıçıl + tı) pıçılı “fısıltı” (25).

3.1.1.50. +tuq

Eklendiği isimden farklı yeni bir isim türetir. Genellikle eşya ismi yapar, örnekleri ve kullanımı sınırlıdır.

(qol + tuq) qoltuq “koltuk” (212).

3.1.1.51. +baz

Eklendiği isme ilgili olma anlamı katarak yeni kelimeler türetir. Fazla işlek bir ek değildir.

(eşq + baz) eşqbaz “sevgili” (137),

(sehir + baz) sehirbaz “sihirbaz” (233).

3.1.1.52. +dar

Eklendiği kelimeye ilgililik ve bir şeyi yapan anlamı katar.

(əlaqə + dar) əlaqədar “alakadar” (163),

(höküm + dar) hökmdar “hükümdar” (168),

(minnət + dar) minnətdar “minnettar, minnet duyan” (172).

3.1.1.53. +gin

Eklendiği kelimeye iyelik anlamı katarak sahiplenme işlevli yeni kelime türetir.

(gəm + gin) gəmgin “üzgün” (182).

3.1.1.54. +xor

+gin eki ile aynı görevde kullanılır.

(dil + xor) dilxor “dertli, gönlü kırık” (142).

3.1.1.55. +kar

Eklendiği kelimeye ilgililik ve bir şeyi yapan anlamı katar.

(xilas + kar) xilaskar “kurtarıcı” (238),

(inad + kar) inadkar “inatçı” (234),

(günah + kar) günahkar “günahkar, günah işlemiş” (253),

(fəda + kar) fədakar “fedakar” (41),

(itaət + kar) itaətkar “itaatkar, boyun eğen” (42),

(sənət + kar) sənətkar “sanatçı” (50).

3.1.1.56. +keş

Eklendiği kelimeye etkilenme işlevi katar; önüne gelen isimden etkilenen anlamına gelir.

(təəssüb + keş) təəssübkeş “bağnaz” (55),

(qayğış + keş) qayğışkeş “kaygı duyan” (121).

3.1.1.57. +perest

“perest” sözcüğü Farsçada “yapan, hizmet eden” anlamındadır ve eklendiği kelimeden de bu anlamda yeni kelime türetir.

(xəyal + pərəst) xəyalpərəst “hayalperest” (63),

(macəra + pərəst) macərapərəst “maceraperest, maceracı” (77),

(xülya + pərəst) xülyapərəst “hayalperest” (83),

(büt + pərəst) bütperəst “putperest” (98).

3.1.1.58. +perver

“perver” kelimesi Farsçada “bakan, besleyen” anlamındadır ve eklendiği kelimeden bu anlamda yeni kelime türetir. (Örn. Konukperver “misafir besleyen”)

(qonak + pərvər) qonaqpərvər “misafirperver” (125).

3.1.1.59. + (I)stan

Millet adlarının sonuna eklenerek onlardan ülke ve yer isimleri türetir.

(erməni + stan) ermənistan “Ermenistan” (153),

(hind + istan) Hindistan “Hindistan” (156),

(gürcü + stan) gürcüstan “Gürcistan” (80),

(kürd + üstan) kürdüstan “Kürdistan” (141),

(türk + üstan) türküstan “Türkistan” (252).

3.1.1.60. +zade

Eklendiği isimlerden aile isimleri türetir ve soya aitlik ifade eder.

(şah + zadə) şahzadə “şehzade, prens” (216).

3.1.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri

3.1.2.1. -A

Fiillere eklenerek onlardan yeni varlık isimleri türetir.

(>ET keç - e) gecə “gece” (23),

(yar - a) yara “yara” (74).

Aynı zamanda zarf fiil ekiyle ilişkili olarak ikilemeler yapar.

(de – yin – ə de – yin – ə) deyinə-deyinə “söylene söylene” (199),

(çək – ə çək – ə) çəkə-çəkə “çeke çeke” (214).

3.1.2.2. -(y)AcAk

Sıfat fiil kökenli bir ektir. Fiillere eklenerek onlardan sıfat türetir. Genellikle tamlama kurmuş sıfatların yalnızlaşmasından oluşur. Bu ekin örnekleri kalıplaşmış sıfatlardır.

(gəl – əcək) gələcək “gelecek” (59).

3.1.2.3. -aq/-ek

Bu ekin aslı -gAk ekidir. Fiil kök ve gövdelerine eklenerek kelimeleri adlara dönüştürür. Aynı zamanda eklendiği kelimedən durum bildiren sıfatlar türetir.

(bəzə – k) bəzək “süsleme” (85),

(qorx – aq) qorxaq “korkak” (95).

3.1.2.4. -AlAk

Bu ekin -AlA ve -k eklerinin kaynaşmasından oluştuğu düşünülür (Korkmaz, 2003: 72). Fiil kök ve gövdelerine eklenerek onlardan sıfat türetir.

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

3.1.2.5. -AlI

Eklendiği kelimeye “belirli bir zamandan beri” anlamı katar ve zarf fiiller türetir. -gAlI ekindeki “g” sesinin düşmesiyle oluşmuştur.

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

3.1.2.6. -(y)An

Sıfat fiil kökenli olan bu ek, fiil kök ve gövdelerine eklenerek sıfatlar türetir. İş yapanı gösterir. Azerbaycan Türkçesinde de oldukça işlek bir ektir.

(əşit – ən) əşidən “duyan, işiten” (7),

(xırıl + da – yan) xırıldayan “hırıldayan” (38),

(sal – an) salan “bırakan” (43),

(şölə + lən – ən) şölələnən “yanan” (53),

(düş – ən) düşən “düşen” (55),

(uca + l – an) ucalan “yücelen, yükselen” (77),

(bağ + la – yan) bağlayan “bağlayan” (93),

(tap – an) tapan “bulan” (147),

(part + la – yan) partlayan “patlayan” (137).

3.1.2.7. -AnAk

Bu ek genellikle fiil köklerine eklenir. Eklendiği kelimeye “eski zamandan beri” anlamı katar ve yer ve eşya adları yapar. İşlek olmadığı gibi Azerbaycan Türkçesinde örnekleri de oldukça azdır.

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

3.1.2.8. -(y)AndA

Bu ek, eklendiği kelimeye “-dığında ve -dığı zaman” anlamı katar ve onu zarfa dönüştürür. -An sıfat fiil eki ile +dA bulunma durum ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Cümledeki işin veya oluşun zamanını bildirir.

(vida + laş – anda) vidalaşanda “vedalaştığında” (93),

(sor – u + ş – anda) soruşanda “sorduğunda” (114),

(baş + la – yanda) başlayanda “başladığında” (130),

(ev + lən – əndə) evlənəndə “evlendiğinde” (131),

(gir – əndə) girəndə “girdiğinde” (144),

(səs + lən – əndə) səslənəndə “seslendiğinde” (154).

3.1.2.9. -Ar/-Ir

Geniş zaman kökenli bir sıfat fiil ekidir. Fiillere eklenerek onları kalıplaşmış eşya adlarına dönüştürür.

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

3.1.2.10. -araq/-erek

Gelecek zaman kökenli bir zarf fiil ekidir. Fiil kök ve gövdelerine eklenerek onları zarf yapar. Azerbaycan Türkçesinde eski kaynaklarda görünmemiş, yeni şekillendiği bilinen bir ektir.

(bax – ma – yaraq) baxmayaraq “bakmayarak” (23),

(çık – ma – yaraq) çıxmayaraq “çıkmayarak” (27),

(də- yərək) dəyərək “diyerek” (55),

(unut – araq) unudaraq “unutarak” (68).

3.1.2.11. -ArI

Bu ekin örneği sınırlıdır. Azərbaycan Türkçesinde de çok işlek değildir. Eklendiği fiillerden işi yapanı bildiren sıfatlar türetir.

(>ET öt – rü) ötrü “ötürü” (105).

3.1.2.12. -Ası

Bu ekin oluşumuyla alakalı çeşitli söylemler vardır. Korkmaz ise -ga/-ge eki ile -sı/-si ekinin birleşiminden oluştuğunu açıklar (Korkmaz, 1995: 145).

(gör – ül – əsi) görülesi “görülesi” (7).

3.1.2.13. -c

Oldukça işlek olan bu ek genellikle dönüşlü fiillere eklenerek isim türetir ve işi yapanı, yapılan işin özelliğini gösterir.

(gül – ün – c) gülünç “komik” (47),

(qısqan – c) qısqanc “kıskanç” (61).

3.1.2.14. -caq/-cek

Eklendiği fiilleri eşya isimlerine ve durum bildiren sıfatlara dönüştürür. Türkiye Türkçesinde kullanımı farklıdır.

(utan – caq) utancaq “utangaç” (46),

(sev – in – cək) sevincək “mutlu” (36).

3.1.2.15. -ce

Dönüşlü fiillere eklenerek onlardan kalıplaşmış soyut adlar türetir.

(əylən – cə) əyləncə “eğlence” (22),

(düşün – cə) düşüncə “düşünce” (108).

3.1.2.16. -dıq/-dik/-duq/-dük

Bir sıfat fiil ekidir ve fiilden isim yapan ektir. Azərbaycan Türkçesinde üzerine iyelik eki alınmış halleri görünmektedir.

(bax – dıq + ları) baxdıqları “baktıkları” (26),

(ağla – dıq + ları) ağladıqları “ağladıkları” (34),

(tök – dük + ləri) tökdükləri “döktükleri” (34),

(yaz – dıq + ları) yazdıqları “yazdıkları” (51),

(et – dik + ləri) etdikləri “ettikleri” (66),

(biş – ir – dik + ləri) bişirdikləri “pişirdikleri” (73),

(gör – dük + ləri) gördükləri “gördükleri” (82).

3.1.2.17. -dıqca/-dikce/-duqca/-dükce

-dİq/-dUq sıfat fiil eki ile +cA zarf fiil ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Eklendiği fiile “-dığı zaman” anlamı katarak yeni isimler türetir.

(gət – dikcə) gətdikcə “gittikçe” (13),

(art – dıqca) artdıqca “arttıkça” (36),

(ol – duqca) olduqca “oldukça” (37),

(hıçqır – dıqca) hıçqırdıqca “hıçkırdıkça” (106),

(də – dikcə) dədikcə “dedikçe” (116).

3.1.2.18. -dıqda/-dikde/-duqda/-dükde

-dİq/-dUq sıfat fiil eki ile +dA bulunma durum ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Eklendiği fiilin zamanını belirleyerek zarflar türetir.

(söylə – dikdə) söylədikdə “söylediğinde” (3),

(bax – dıqda) baxdıqda “baktığında” (46),

(gör – dükdə) gördükdə “gördüğünde” (80),

(çat – dıqda) çatdıqda “vardığında” (89).

3.1.2.19. -gA/-ğA

Fiillere eklenerek işten etkileneni bildiren isimlere dönüştürür. Çok işlek bir ek değildir, az sayıda örneği mevcuttur.

(böl – gə) bölgə “bölge” (118),

(süpür – gə) süpürgə “süpürge” (187),

(dal – ğa) dalğa “dalga” (250).

3.1.2.20. -gIc/-ğIc

Bu ek, -gAc ekinin fonetik bir versiyonu olarak kabul edilir. Fiillere eklenerek yapılan işi ve işi yapanı gösteren isimler türetir. Bu ekin az sayıda örnekleri mevcuttur.

(hör – güc) hörgüç “hörgüç” (76).

3.1.2.21. -I/-U

Hareket bildiren fiillere eklenerek çeşitli isimler ve sıfatlar türetir.

(qox – u) qoxu “koku” (85),

(qorx – u) qorxu “korku” (13),

(yaz – ı) yazı “yazı” (89),

(öl – ü) ölü “ölü” (13),

(dol – u) dolu “dolu” (18).

3.1.2.22. -(y)Ib/-(y)Ub

Zarf fiil ekidir ve fiilden isim yapan bir ektir. Oluşumuyla ilgili çeşitli söylemler mevcuttur. Azerbaycan Türkçesinde oldukça işlek bir ektir.

(yaxın + laş – ıb) yaxınlaşıb “yakınlaşıp” (18),

(qalx – ıb) qalxıb “kalkıp” (20),

(ax – ıb) axıb “akıp” (26),

(qışqır – ıb) qışqırıb “bağırıp” (46),

(vur – ub) vurub “vurup” (33),

(qurtar – 1b) qurtarıb “bitirip” (55).

Aynı zamanda bu ekle yapılmış çeşitli ikilemeler de mevcuttur.

(çaş – 1b qal-) çaşıb qal- “şasıp kalmak” (28),

(çal – 1b oyna-) çalıb oyna- “çalıp oynamak” (55).

3.1.2.23.-(y)IcI/-(y)UcU

Eklendiği fiilleri işi yapanı gösteren isimlere veya meslek adlarına dönüştürür. Azərbaycan Türkçesinde işlek bir ektir.

(sat – 1c1) satıcı “satıcı” (57),

(sıx – 1c1) sıxıcı “sıkıcı” (59),

(yan – dır – 1c1) yandırıcı “yakıcı” (86),

(yirt – 1c1) yırtıcı “yirtici” (18),

(sor – uş – uc1) soruşucu “soru soran” (34),

(soyu – d – uc1) soyuducu “soğutucu” (111),

(sür – üc1) sürücü “sürücü” (88),

(dinlə – yic1) dinləyici “dinleyici” (92).

3.1.2.24. -1q/-1k/-uq/-ük

Azərbaycan Türkçesinde bu ek, artık yapılmış ve bitmiş anlamı taşıyan sıfatlar türetir. Fiil köklerine eklenir ve oldukça işlek bir ektir. Bazı dilbilimciler bu ekin -yUk ekinden geldiğini savunmaktadırlar.

(əz – 1k) əzik “ezik” (66),

(aç – 1q) açıq “açık” (229),

(qar – 1ş – 1q) qarışiq “karışık” (232),

(tapşır – 1q) tapşırıq “emir” (263),

(qır – 1q) qırıq “kırık” (263).

3.1.2.25. -ImII/-UmlU

Eklendiği kelimeye özellik kazandırma işlevi katar. Fiilden isim yapan -Im/-Um eki ile isimden isim yapan +II/+IU eklerinin birleşmesinden oluşmuştur. Azerbaycan Türkçesinde çok işlek bir ek değildir.

(gəy – imli) geyimli “giyimli” (207).

3.1.2.26. -IncA/-UncA

Eklendiği kelimeye -e kadar/-e dek/-dığı zaman anlamı katan bu ek fiillerden zaman bildiren isimler türetir. Zarf fiil ekidir. Azerbaycan Türkçesinde oldukça işlek bir ektir.

Azerbaycan Türkçesinde bu ekle aynı anlamı taşıyan -AndA ekinin kullanımı daha işlek olduğundan metinde bu ekin kullanımı daha sınırlıdır.

(bil – mə – yincə) bilməyincə “bilmeyince” (187).

3.1.2.27. -(y)Iş/-(y)Uş/-ş

Bazı durumlarda kalıcı adlar türeten bir ektir ve aynı zamanda bir isim fiil ekidir. Eklendiği fiilden çeşitli isimler türetir. Azerbaycan Türkçesinde oldukça işlek bir ektir.

(bax – ış) baxış “bakış” (12),

(gül + üş) gülüş “gülüş” (97),

(burax – ıl – ış) buraxılış “bırakılış” (33),

(gör – üş) görüş “görüş” (142),

(titrə – yiş) titrəyiş “titreyiş” (158),

(döy – üş) döyüş “dövüş” (164).

3.1.2.28. -qAç/-gAç/-ğAç

Eklendiği fiillerden eşya ve karakter adları türetir. Genellikle çatı eki almış gövdelere eklenir.

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

3.1.2.29. -qan/-ken

Eklendiği kelimelere alışkanlık anlamı katar ve onlardan sıfatlar türetir. Azərbaycan Türkçesinde işlek bir ektir.

(danış – qan) danışqan “konuşkan” (88).

3.1.2.30. -qI/-qU/-ki

Eklendiği fiillerden genellikle eşya adı yapar ve çeşitli adlar türetir.

(iç – ki) içki “içki” (29),

(bil – gi) bilgi “bilgi” (193).

3.1.2.31. -qın/-ğUn/-kUn

Eklendiği fiillerden çeşitli sıfatlar türetir. Oldukça işlek bir ektir.

(qaç – qın) qaçqın “kaçak” (252),

(bas – qın) basqın “baskın” (103),

(kəs – kin) kəskin “keskin” (88),

(yor – ğun) yorğun “yorgun” (231),

(coş – qun) coşqun “coşkun” (267).

3.1.2.32. -(I)m/-(U)m

Eklendiği fiillerden hareket bildiren adlar türetir. Azərbaycan Türkçesinde işlek bir ektir.

(bax – ım) baxım “bakım” (138).

3.1.2.33. -mA

Eklendiği fiillerin durumunu belirterek kalıplaşmış isimler ve sıfatlar türetir. Aynı zamanda bu ek bir isim fiil ekidir. Oldukça işlek bir ektir.

(at – ış – ma) atışma “atışma” (20),

(gəl – mə) gəlmə “gelme” (22),

(qurtar – ma) qurtarma “bitirme” (24),

(ax – ma) axma “akma” (77),

(hazır + la – ma) hazırlama “hazırlama” (277),

(apar – ma) aparma “götürme” (282).

3.1.2.34. -mAdAn

Azerbaycan Türkçesinde çok işlek olan bir ektir. Eklendiği fiillerde “-maksızın” anlamı katan bir zarf fiil ekidir.

(vər – mädən) vermədən “vermeden” (42),

(dur – madan) durmadan “durmadan” (74),

(tərpət – mädən) tərpənmədən “kıpırdatmadan” (141).

3.1.2.35. -maq/-mek

Bu ek bir isim fiil ekidir. Azerbaycan Türkçesinde fiillerin üzerine gelerek kılış bildiren isimler ve kalıcı isimler türetir.

(danış – maq) danışmaq “konuşmak” (8),

(et – mək) etmək “etmek” (42),

(darıx – maq) darıxmaq “özlemek” (15),

(gör – mək) görmək “görmek” (33),

(qazan – maq) qazanmaq “kazanmak” (43).

3.1.2.36. -mAlI

Anlam olarak cümleye “olması gereken” ya da “olacak şey” anlamı katan ve eklendiği fiillerden sıfatlar türetir.

(bağış + la – malı) bağışlamalı qan “bağışlanacak kan” (72),

(gül – məli) gülməli oyuncaq “komik oyuncak” (186),

(əbədi + ləş – dir – məli) əbədiləşdirməli cümlə “sonsuzlaşacak, kalıcı cümle” (281).

3.1.2.37. -mAz

Bu ek, eklendiği fiillere olumsuzluk anlamı katar ve çeşitli kalıplaşmış sıfatlar türetir. Aynı zamanda bir sıfat fiil ekidir. Azerbaycan Türkçesinde oldukça işlek bir ektir.

(gözlə – n – il – məz) gözlənilməz “beklenilmez” (64),

(gör – ün – məz) görünməz “görünmez” (77),

(gət – məz) gətməz “gitmez” (212),

(sığ – maz) sığmaz “sığmaz” (233),

(çıx – ıl – maz) çıxılmaz “çıkılmaz” (239),

(unut – ul – maz) unudulmaz “unutulmaz” (255).

3.1.2.38. -mİş/-mUş

Eklendiği fiile yapılan işin bittiği anlamı katan bir sıfat fiil eki olup sıfatlar yapar. Azerbaycan Türkçesinde işlek olan bir ektir.

(hör – ül – müş) hörülmüş “örülmüş” (43),

(qırış – mış) qırışmış “kırışmış” (77),

(bas – mış) basmış “basmış” (81),

(otur – muş) oturmuş “oturmuş” (110),

(çəvir – il – miş) çevrilmiş “çevrilmiş” (119),

(düş – müş) düşmüş “düşmüş” (154).

3.1.2.39. -(a)vul/-(o)vul

Yalçın, bu ekin açıklamasını şu şekilde yapmıştır: “Eski Türkçe -agul/egül ekinden -g>-ğ değişimi ve ardından da sızıcılaşılarak /-v-/ ye dönüşmesiyle gelişmiştir” (Yalçın, 2021: 202).

(qar – ovul – çu) qarovul “bekçi, koruma” (13).

3.1.3. İsimden Fiil Yapma Ekleri

3.1.3.1. +A

İsimlere eklenerek onlardan çeşitli fiiller türeten bir ektir. Azərbaycan Türkçesinde kullanımı sınırlıdır.

(>ET til + ə -) dilə- “dile-” (23).

3.1.3.2. +Al

Eklendiği isimleri oluş bildiren fiillere dönüştürür.

(sağ + al -) sağal- “iyileş-” (127),

(yüksək + əl -) yüksəl- “yüksel-” (163),

(uca + l -) ucal- “yücel-” (103),

(qara + l -) qaral- “karar-” (279),

(sarı + al -) saral- “sarar-” (119).

3.1.3.3. +Ar

Genellikle bu ek renk isimlerine eklenerek onların oluş bildirmesini sağlar.

(ağ + ar -) ağar- “beyazla-” (35).

3.1.3.4. +Aş

“Ekin oluşumu +A eki ile işteşlik bildiren -ş ekinin kaynaşmasından meydana gelmiştir” (Yalçın, 2021: 203).

(yan + aş -) yanaş- “yanaş-” (28).

3.1.3.5. +dA

Genellikle yansıma isimlere eklenerek onlardan çeşitli fiiller türetir.

(şaq + ıl + da -) şaqqılda- “şıkırda-” (55),

(pıçıl + da -) pıçıl-da- “fısılda-” (89),

(vıyıl + da -) vıyıl-da- “vızıl-da-” (266).

3.1.3.6. +lA

Eklendiği isimlerden çeşitli fiiller türeten bir ektir. Azərbaycan Türkçesinde oldukça işlek bir ektir.

(tumar + la -) tumarla- “tara-” (33),

(xatır + la -) xatırla- “hatırla-” (106),

(bağ + la -) bağla- “bağla-” (113),

(qucaq + la -) qucaqla- “sarıl-” (150),

(qamçı + la -) qamçıla- “kamçıla-” (154),

(yumur + uq + la -) yumruqla- “yumrukla-” (158).

3.1.3.7. +lAn

Eklendiği isimlerden dönüşlülük ifadesi bildiren fiiller türetir. +lA eki ile -n dönüşlülük ekinin birleşiminden oluşur.

(hirs + lən -) hirslən- “hırslan-” (41),

(qəzəb + lən -) qəzəblən- “öfkelenmek-” (218),

(iş + lən -) işlən- “işlen-” (221),

(maraq + lan -) maraqlan- “meraklan-” (65),

(şölə + lən -) şölələn- “yan-” (53).

3.1.3.8. +lAş

Eklendiği isimlerden işteşlik ifadesi bildiren fiiller türetir. +lA eki ile -ş işteşlik ekinin birleşiminden oluşur.

(yüngül + ləş -) yüngülləş- “hafifle-” (7),

(vida + laş -) vidalaş- “vedalaş-” (93),

(bir + ləş -) birləş “birleş-” (96),

(fikir + ləş -) fikirləş- “düşün-” (182),

(əbədi + ləş -) əbədiləş- “sonsuzlaş-” (281),

(sakit + ləş -) sakitləş- “sakinleş-” (283).

3.1.3.9. +lAt

+lA isimden fiil yapan ek ile -t fiilden fiil yapan ekin birleşmesi sonucu oluşmuştur.

(giz + lət -) gizlət- “gizlet-” (172).

3.1.3.10. +sA

Eklendiği isimlerden “bir şeye istek duymak” anlamı taşıyan fiiller türetir.

(su + sa -) susa- “susa-” (181).

3.1.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri

3.1.4.1. -AlA

Ekin oluşumuyla ilgili çeşitli düşünceler mevcuttur. Fiil kök ve gövdelerine eklenerek yeni fiiller türeten bir ektir. Azerbaycan Türkçesinde çok sayıda örneği görülmektedir.

(it – ələ -) itələ- “itele-” (152),

(əş – ələ -) əşələ- “eşele-” (152).

3.1.4.2. -Ar/-Ir/-Ur

-Ar eki bir ettirgenlik ekidir. Bazı geçişsiz fiillerin üstüne eklenerek geçişli fiiller türetir.

(çıx – ar -) çıxar- “çıkar-” (9),

(qaç – ır -) qaçır- “kaçır-” (58),

(biş – ır -) bişir- “pişir-” (171),

(bat – ır -) batır- “batır-” (183),

(it – ır -) itir- “yitir-, kaybet-” (280).

3.1.4.3. -dAr/-dIr/-dUr

Azerbaycan Türkçesinde bazı durumlarda işlek olup bazı durumlarda işlek değildir. Fiillerin üstüne eklenerek yeni fiiller türeten bir ettirgenlik ekidir.

(qamaş – dır -) qamaşdır- “kamaştır-” (28),

(bil – dir -) bildir- “bildir-” (46),

(dön – dər -) döndər- “döndür-” (218),

(en – dir -) endir- “indir-” (245).

3.1.4.4. -(I)l/-(U)l

Fiilden fiil yapan bir edilgenlik ekidir. Azərbaycan Türkçesinde oldukça işlektir.

(poz – ul -) pozul- “bozul-” (26),

(qır – ıl -) qırıl- “kırıl-” (201),

(oy – ul -) oyul- “oyul-” (157),

(qov – ul -) qovul- “kovul-” (172),

(yaz – ıl -) yazıl- “yazıl-” (232),

(at – ıl -) atıl- “atıl-” (246).

3.1.4.5. -mA

Fiillere eklenerek onlara olumsuzluk anlamı katan ve yeni fiiller türeten bir fiilden fiil yapma ekidir.

(vər – mə -) vərmə- “verme-” (55),

(bil – mə -) bilmə- “bilme-” (59),

(dart – ma -) dartma- “çekme-” (76),

(qız – ar – ma -) qızarma- “kızarma-” (86),

(gör – mə -) görmə- “görme-” (125),

(gəl – mə -) gəlmə- “gelme-” (151).

3.1.4.6. -(I)n/-(U)n

Eklendiği fiillerden dönüşlü fiiller türeten bir fiilden fiil yapma ekidir. Ekin Azərbaycan Türkçesinde de kullanım alanı oldukça geniştir.

(bürü – n -) bürün- “bürün-” (13),

(gör – ün -) görün- “görün-” (11),

(daşı – n -) daşın- “taşın-” (22),

(bəzə – n -) bəzən- “süslen-” (278).

3.1.4.7. –(I)ş/-(U)ş

Eklendiği fiillere işteşlik işlevi katan bu ek, bir fiilden fiil yapma ekidir. Fiile “birliktelik, işi birlikte yapma anlamı katar. Azerbaycan Türkçesinde çok işlek olmakla birlikte kullanım alanı da çok geniştir.

(öp – üş -) öpüş- “öpüş-” (164),

(vur – uş -) vuruş- “vuruş-” (160),

(gül – üş -) gülüş- “gülüş-” (164),

(əylə – ş) əyləş- “oyalan-” (222),

(gör – üş -) görüş- “görüş-” (236).

3.1.4.8. –(I)d/-(U)d/-(I)t/-(U)t

Ekin tur- fiilinden geldiği düşüncesi de savunulur. Eklendiği fiillere ettirgenlik işlevi katan fiilden fiil yapma ekidir. Oldukça işlek bir ektir.

(çix – ar – d -) çıxard- “çıkart-” (22),

(qaç – ır – d -) qaçırd- “kaçırt-” (11),

(giz + lə – t -) gizlət- “gizlet-” (172),

(inci – t -) incit- “incit-” (181),

(ağrı – t -) ağrıt- “ağrı-” (233).

3.1.4.9. –(I)z/-(U)z

Eklendiği geçişsiz fiilleri geçişli hale getiren ya da eklendiği geçişli fiillerin geçişlilik derecesini arttıran, ettirgenlik işlevi katan bir fiilden fiil yapma ekidir. Sınırlı sayıda örneği mevcuttur.

(ud – uz -) uduz- “yenil-” (240).

3.2. İsim Çekimleri

“Ad çekim ekleri, cümlede adlar ile fiiller arasındaki geçici anlam bağlarını kurmak üzere adların girdiği durumları karşılayan eklerdir.” (Korkmaz, 2014: 112)

İsim çekim ekleri, isimlerin özelliklerine göre çeşitli tiplere ayrılır. Azerbaycan Türkçesinde ise isim çekim ekleri bazı ses farklılıkları haricinde Türkiye Türkçesindekilerle benzerlik gösterir.

3.2.1. Çokluk Ekleri

Çokluk eki isimlerin çokluğunu bildiren, isimlerin çoğul halini oluşturmak için kullanılan eklerdir. Çoğul eki, ismin tekil hâldeki anlamını birden fazla varlık, nesne veya kişiyi ifade edecek şekilde değiştirir. Çokluk ifade eden ekler Türkiye Türkçesinde çeşitlilik gösterdiği gibi Azerbaycan Türkçesinde de çeşitlilik gösterir.

Çokluk ekinin genel ifade göstergesi +lAr şeklindedir. “Öyle ki, +lAr eki dışındaki çokluk ekleri zamanla ya tamamen kullanımdan düşmüş ya da belli kelimelerle kaynaşarak varlıklarını kısmen korumuşlardır” (Yalçın, 2021: 211). İşlevsel olarak somut ve soyut adların üzerine eklenebilirler. Aynı zamanda eklendiği isimlere yaklaşıklık, nezaket, kuvvetlendirme, abartı, saygı ve topluluk işlevi katar.

(dağ + lar) dağlar “dağlar” (5),

(xristian + lar) xristianlar “hristiyanlar” (23),

(xalça + lar) xalçalar “halılar” (52),

(türk + lər) türklər “Türkler” (95),

(külək + lər) küləklər “rüzgarlar” (162),

(küçə + lər) küçələr “sokaklar” (191).

3.2.2. İyelik Ekleri

İyelik eki, bir ismin veya zamirin sahiplik ilişkisini veya aidiyetini belirlemek için kullanılan eklerdir. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de üç farklı iyelik eki bulunur ve bu ekler, sahip olan kişinin ve sahip olunan varlığın cinsiyetine ve sayısına göre değişir.

Azerbaycan Türkçesinde iyelik ekleri şu şekilde açıklanabilir:

3.2.2.1. Teklik Şahıs İyelik Ekleri

Teklik şahıs iyelik ekleri, Azərbaycan Türkçesi'nde, bir varlığın veya nesnenin tek bir kişiye ait olduğunu belirtmek için kullanılır.

3.2.2.1.1. I. Teklik Şahıs İyelik Ekleri

1. teklik şahıs iyelik ekinin göstergesi +(I)m/+(U)m şeklindedir.

(qohum + lar + ım) qohumlarım “benim akrabalarım” (95),

(ayaq + ım) ayağım “benim ayağım” (113),

(qəlb + ım) qəlbim “benim kalbim” (173),

(arvad + ım) arvadım “benim eşim, benim zevcem” (198),

(əmi + m) əmim “benim amcam” (220),

(əl + ım) əlim “benim elim” (266).

3.2.2.1.2. II. Teklik Şahıs İyelik Ekleri

2. teklik şahıs iyelik ekinin göstergesi +(I)n/+(U)n şeklindedir.

(paltar + ın) paltarın “senin giysin” (48),

(ata + n) atan “senin baban” (58),

(qan + ın) qanın “senin kanın” (81),

(niyyət + ın) niyyətin “senin niyetin” (100),

(ömür + ün) ömrün “senin ömrün” (131),

(dost + un) dostun “senin dostun” (190).

3.2.2.1.3. III. Teklik Şahıs İyelik Ekleri

3. teklik şahıs iyelik ekinin göstergesi ünlüyle biten isimlerde +sI/+sU, ünsüzle biten isimlerde ise +I/+U şeklindedir.

(ışığ + ı) ışığı “onun ışığı” (160),

(ər + i) əri “onun kocası” (187),

(qulaq + ı) qulağı “onun kulağı” (193),

(sifət + i) sifəti “onun yüzü” (194),

(qılınc + ı) qılıncı “onun kılıncı” (197),

(arvad + ı) arvadı “onun eşi, onun zevcesi” (219).

3.2.2.1. Çokluk Şahıs İyelik Ekleri

Çokluk şahıs iyelik ekleri, Azərbaycan Türkçesi'nde, bir varlığın veya nesnenin birden fazla kişiye ait olduğunu belirtmek için kullanılır.

İsim tamlamasının tamlayan kısmı zamirden oluşuyorsa tamlanan eki iyelik görevi olmadan, eksiz bir şekilde gösterilir.

3.2.2.1.1. I. Çokluk Şahıs İyelik Ekleri

1. çokluk şahıs iyelik ekinin göstergesi +(I)mIz/+(U)mUz şeklindedir.

(ailə + miz) ailəmiz “bizim ailemiz” (81),

(zal + ımız) zalımız “bizim salonumuz” (142),

(ölkə + miz) ölkəmiz “bizim ülkemiz” (149),

(xalq + ımız) xalqımız “bizim halkımız” (178),

(ev + imiz) evimiz “bizim evimiz” (221),

(aqibət + imiz) aqibətimiz “bizim sonumuz” (228).

3.2.2.1.2. II. Çokluk Şahıs İyelik Ekleri

2. çokluk şahıs iyelik ekinin göstergesi +(I)nIz/+(U)nUz şeklindedir.

(xəbər + iniz) xəbəriniz “sizin haberiniz” (123),

(oğul + unuz) oğlunuz “sizin oğlunuz” (163),

(qız + ınız) qızınız “sizin kızınız” (165),

(baş + ınız) başınız “sizin başınız” (170),

(ev + iniz) eviniz “sizin eviniz” (202),

(xala + nız) xalanız “sizin halanız” (261).

3.2.2.1.3. III. Çokluk Şahıs İyelik Ekleri

3. çokluk şahıs iyelik ekinin göstergesi +lArI şeklindedir.

(saç + ları) saçları “onların saçları” (48),

(çiyin + ləri) çiyinləri “onların omuzları” (88),

(ışığ + ları) ışıkları “onların ışıkları” (160),

(el + leri) əlləri “onların elleri” (263),

(bax – ış + ları) baxışları “onların baxışları” (263),

(kəkil+ leri) kəkilləri “onların kahkülləri” (279).

3.2.3. Hal Ekleri

3.2.3.1. Yalın Hal (Nominatif)

Yalın hal, ismin herhangi bir ekleşme hadisesine uğramamış halidir. Yani bir isim, yalın haliyle anlamı ve şekli en basit ve değişmemiş haliyle ifade eder. İsimler yalın halleriyle bir varlığı, kişiyi, nesneyi veya soyut bir kavramı adlandırırken kullanılır. Nominatif ek, ismi hiçbir unsura bağlamaz. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de eksizdir.

qulaq “kulak” (23),

qadın “kadın” (33),

daş “taş” (52),

elm “ilim” (82),

hilal “hilal” (141),

ata “baba” (203).

3.2.3.2. İlgi Hali (Genitif)

“Bu hal, ismin başka bir isimle münasebeti olduğunu ifade eden halidir. İlgi hali ismin bir isimle ilgisi olduğunu, kendisinden sonra gelen bir isme tabi bulunduğunu gösterir. İsmi bu hali bazen eksiz, çok defa da ekli olur. Bu ek ise genitif ekidir. Genitif eki ismi esas itibariyle isme, bazan da fiile bağlar” (Ergin, 2013: 228)

İlgi hali, Azərbaycan Türkçesinde sıkça kullanılan ve cümle içinde anlamı vurgulayan önemli bir çekim halidir. Bu haldeki isimler, farklı bağlamlarda farklı anlamları ifade edebilir.

İlgi halinin ek gösterimi +In/+Un/+nIn/+nUn/+kI/+kU şeklindedir fakat 1. teklik şahıs ilgi ekinin gösterimi 1. Teklik şahıs iyelik ekinden etkilenecek +Im/+Um şeklinde değişmiştir. Bazı durumlarda ilgi durumu eksiz görülebilir.

(sınıf + in) sınıfın “sınıfın” (6),

(mən + im) mənim “benim” (40),

(sənət + in) sənətin “sanatın” (67),

(qoca + nın) qocanın “yaşlının” (75),

(adam + ın) adamın “adamın” (97),

(türkiyə + nin) türkiyənin “Türkiye’ nin” (141).

3.2.3.3. Yükleme Hali (Akkuzatif)

Bir ismin doğrudan nesne olarak kullanıldığı durumda cümleinin öznesinden veya yüklemenden etkilenen, işlem gören nesnenin hâlini belirtmek için kullanılan özel bir çekim halidir. Akkuzatif eki, isimlerin sonuna eklenerek oluşturulur ve ismi fiile bağlar.

Yükleme halinin Azərbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesindeki ek gösterimi +(y)I/+(y)U şeklinde olmakla birlikte +I/+U/+nI/+nU şeklinde de karşımıza çıkar.

(imtahan + ı) imtahanı “sınavı” (25),

(ruh + lar + ı) ruhları “ruhları” (43),

(məşə + ni) məşəni “ormanı” (57),

(məsələ + ni) məsələni “konuyu” (72),

(kənd + li + ni) kəndlini “köylüyü” (100),

(vaxt + ım + ı) vaxtımı “zamanımı” (141).

3.2.3.4. Yönelme Hali (Datif)

Bir ismin, cümlenin yüklemi veya öznesinden dolayı bir nesne olarak etkilendiği, yöneldiği veya yönlendiği durumları ifade etmek için kullanılan özel bir çekim halidir. Dativ eki, isimlerin sonuna eklenerek oluşturulur ve ismi fiile bağlar.

Yönelme halinin Azərbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesindeki ek gösterimi +(y)A şeklinde olmakla birlikte +(n)A şeklinde de karşımıza çıkar.⁶

(ev + imiz + ə) evimizə “evimize” (11),

(oğul + u + na) oğluna “oğluna” (29),

(kağız + a) kağıza “kağıda” (47),

(cib + i + nə) cibinə “cebine” (67),

(otaq + a) otağa “odaya” (125).

3.2.3.5. Bulunma Hali (Lokatif)

Bir ismin nerede bulunduğunu veya hangi yerde olduğunu ifade etmek için kullanılan özel bir çekim halidir. Lokatif hal, isimlerin sonuna eklenerek oluşturulur. Azərbaycan Türkçesinde bulunma hali eki ünsüz uyumuna girmedigi için +dA biçimindeki eklerle gösterilir.

Lokatif hal, Türkçe cümlelerinde yer bildiren zarfların ve belirli mekânsal durumların belirtilmesinde kullanılır. Lokatif ekinin yardımıyla bir nesnenin veya kişinin nerede olduğu, bulunduğu veya hareket ettiği yer belirtilir. Bulunma eki, ismi fiile bağlar.

(yad + da) yadda “hatırda” (57),

(uzaq + da) uzaqda “uzakta” (66),

(yol + un + da) yolunda “yolunda” (124),

(əl + in + də) əlində “elinde” (141),

(otaq + da) otaqda “odada” (281),

(təpə + si + n + də) təpəsində “tepesinde” (243).

⁶ Celilov, yönelme halindeki “y” ünsüzünün türeme olduğunu, “n” ünsüzünün ise iyelik ekinin kalıntısı olduğunu savunur.

3.2.3.6. Çıkma Hali (Ablatif)

Çıkma hali, isimlerin bir yerden ayrılma, uzaklaşma, bir yerden veya bir şeyden çıkma durumunu ifade etmek için kullanılır. Azərbaycan Türkçesinde ablatif hâl, ünsüz uyumunun dışında kaldığından +dAn şeklindeki eklerle oluşturulur, tonsuz hali bulunmaz. Ayrıca, bir olayın veya eylemin gerçekleştiği yerden uzaklaşma veya ayrılma durumlarında kullanılır. Bu ek de ismi fiile bağlar.

(gün + ümüz + dən) günümüzdən “günümüzden” (63),

(şəhər + i + n + den) şəhərindən “şehrinden” (75),

(qulaq + ım + dan) qulağımdan “kulağımdan” (103),

(cəmiyyət + dən) cəmiyyətdən “cəmiyetten” (173),

(yad + dan) yaddan “hatırdan” (194),

(uzaq + dan) uzaqdan “uzaktan” (245).

3.2.3.7. Vasıta Hali (Instrumental)

Vasıta hali, bir ismin veya zamirin yardımcı bir araçla bir işi yapma veya birlikte hareket etme durumunu ifade etmek için kullanılır. Azərbaycan Türkçesinde bu hal, “ile” edatının ekleşmiş şekli +(y)lA biçimindeki eklerle oluşturulur.

Vasıta hali, Türkçe cümlelerde, "ne ile", "kiminle", "neye göre", "hangi araçla" gibi soruların cevaplanmasında önemli bir rol oynar. İsimler veya zamirler yardımcı bir araç veya nesneyle birleşerek, eylemleri gerçekleştirmede veya durumları belirlemekte kullanılır. Aynı zamanda bu ek, iş ve hareketin vasıtasını bildirir, ismi fiile bağlar.

(həsrət + i ilə) həsrəti ilə “hasreti ile” (12),

(çəngəl + lə) çəngəllə “çatalla” (16),

(xəncər + i ilə) xəncəri ilə “hançeri ile” (65),

(rus + lar + la) ruslarla “Ruslarla” (197),

(qadın + lar + la) qadınlarla “kadınlarla” (212).

3.2.3.8. Eşitlik Hali (Ekvatif)

Eşitlik hali, bir ismin, zamirin veya sıfatın benzetme yoluyla bir eşitlik veya benzerlik ifade etmek için kullanılan özel bir çekim halidir. Bu çekim hali, Azerbaycan Türkçesinde ünsüz uyumundan çıktığı için tonlu biçimde, yani +cA biçimindeki eklerle oluşturulur ve tonsuz hali kullanılmaz. Aynı zamanda Azerbaycan Türkçesinde oldukça işlek bir ektir.

Vasıta hali, karşılaştırmalı bir yapıya sahip olmayıp, daha çok bir nesnenin veya kavramın kendine özgü niteliklerini vurgulamak için kullanılır. Bu durumdaki kelime, doğrudan bir nesne veya kişiyle karşılaştırılmak zorunda değildir, kendi benzerlikleri veya eşitlikleri ifade edilir. Eşitlik eki de ismi fiile bağlayan bir ektir.

- (az + ca) azca “az miktarda olan” (19),
- (arxa + sı + n + ca) arxasınca “arkasından doğru” (34),
- (tek + cə) təkcə “sadece, yalnızca” (92),
- (fikir + im + cə) fikrimcə “benim fikrime göre” (139),
- (əvvəl + cə) əvvəlcə “öncelikle, ilk olarak” (272),
- (sakit + cə) sakitcə “sakince, sakin bir şekilde” (283).

3.2.3.9. Yön Gösterme Hali (Direktif)

Direktif hali, bir ismin veya zamirin, bir hareketin veya eylemin doğrudan hedefini veya yönünü ifade etmek için kullanılan özel bir çekim hâlidir. Eski Türkçedeki +gArU ekinin zamanla değişime uğrayarak kelime içinde kalıplaşmış halini Azerbaycan Türkçesinde de görebiliriz.

Direktif hal, Türkçe cümlelerde "kime, kimi, neyi, nereye" gibi soruların cevaplanmasında önemli bir rol oynar ve doğrudan hedefi veya yönelimi belirtir. Aynı zamanda direktif eki de ismi fiile bağlar. Direktif hal, dildeki ifade zenginliğini artırarak cümlelerin anlamını netleştirir ve doğrudan hareket veya eylem yönünü vurgular.

- içəri “içeri” (20),
- yuxarı “yukarı” (36),
- doğru “doğru” (52),

3.2.3.10. Sınırlama Hali (Limitatif)

Azerbaycan Türkçesinde sınırlama hali, cümleye “miktar, mekan ve zamanda sınırlama” anlamı katan, yönelme halinin üzerine eklenen, +cAn şeklindeki çekim halidir. Ekin oluşumuyla ilgili, yönelme durum eki ile eşitlik ekinin birleşiminden oluştuğu düşünülür. Metinde bu ekin örneğine rastlanılmamıştır.

3.2.4. İsimlerde Soru Ekleri

Azerbaycan Türkçesi'nde isimlerde soru ekleri, isimleri soru cümlelerinde kullanıldığında veya bir şeyin veya kişinin ne olduğunu sorgulamak için kullanılır. Bu soru ekleri, genellikle +mI/+mU şeklinde çekimlenir. Azerbaycan Türkçesinde soru ekleri isimlere bitişik olarak yazılır; Türkiye Türkçesindeki gibi ayrı yazılmaz.

İsimlerde soru ekleri soru edatı olarak da bilinir. Aynı zamanda bu ek, çekim ekleri almış isimlerden sonra da gelebilir. Soru eki, ismi fiile bağlar.

(var + mı) varmı “var mı?” (43),

(təhlükə + li + dir + mi) təhlükəlidir mi “tehlikeli midir?” (89),

(yun + u + mu) yunumu “yünü mü?” (207).

Kimi zaman da günlük konuşmada olduğu gibi eksiz kullanımı da görülür.

qarşısınız “karşı mısınız?” (54),

xanımı “hanımı mıdır?” (57),

var “var mı?” (100),

vətənim “vatanım mı?” (140).

3.3. Fiil Çekimleri

Korkmaz, fiil çekim eklerini şu şekilde açıklar: “Fiil çekimi ekleri de at çekimi ekleri gibi, fiil kök ve gövdelerine deki hareketleri kişi ve nesnelere bağlamak, adlarla fiiller arasında geçici anlam ilişkileri kurmak için başvuru ekleridir.

Türkçede Yiğit çekimi, fiil kök ve gövdelerine eklenen şekil ve zaman (kip), şahıs ve soru ekleriyle karşılanır” (Korkmaz, 2014: 113).

3.3.1. Şahıs Ekleri

Azerbaycan Türkçesinde şahıs ekleri, fiillerle birlikte kullanılan ve cümlenin öznesinin kişi ve sayı bakımından belirtilmesini sağlayan eklerdir. Türkiye Türkçesindeki şahıs ekleri ile benzerdirler. Bu ekler, fiilin çekimlenmesiyle cümlenin öznesini ve fiilin hangi şahsa ait olduğunu belirtmek için kullanılır.

Azerbaycan Türkçesinde zamir kökenli şahıs ekleri, iyelik kökenli şahıs ekleri ve emir kipinde kullanılan şahıs ekleri olmak üzere üç farklı şahıs eki bulunur. Bu şahıs ekleri de teklik ve çokluk şahıslara göre ayrıştırılmaktadır.

3.3.1.1. Teklik Şahıs Ekleri

Azerbaycan Türkçesinde fiillerle birlikte kullanılan teklik şahıs ekleri, cümlenin öznesinin "tekil" yani "bir kişi veya nesne" olduğunu belirtmek için eklenen eklerdir.

Tablo 3: Teklik Şahıs Ekleri Tablosu

Teklik Şahıslar	Zamir Kökenli Şahıs Ekleri	İyelik Kökenli Şahıs Ekleri	Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri
1. Kişi	-Am	-m	-Im/-Um
2. Kişi	-sAn	-n	-ø
3. Kişi	-ø/-dIr/-dUr	-ø	-sIn/-sUn

3.3.1.2. Çokluk Şahıs Ekleri

Azerbaycan Türkçesinde fiillerle birlikte kullanılan çokluk şahıs ekleri, cümlenin öznesinin "çoğul" yani "birden fazla kişi veya nesne" olduğunu belirtmek için eklenen eklerdir.

Tablo 4: Çokluk Şahıs Ekleri Tablosu

Çokluk Şahıslar	Zamir Kökenli Şahıs Ekleri	İyelik Kökenli Şahıs Ekleri	Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri
1. Kişi	-ıq,-ik,-uq,-ük	-q,-k	-Aq
2. Kişi	-sInIz,-sIz/-sUnUz,-sUz	-nIz/-nUz	-In/-Un
3. Kişi	-lAr/-dIrlAr	-lAr	-sInlAr/-sUnlAr

3.3.2. Kipler

Azerbaycan Türkçesinde kip çekimleri, fiillerin şahıs eki alarak zamana ve şekle bağlayan çekimlerdir. Azerbaycan Türkçesinde kip ekleri, basit kipler ve birleşik kipler olmak üzere iki ana grupta incelenir.

3.3.2.1. Basit Kipler

3.3.2.1.1. Bildirme Kipleri

3.3.2.1.1.1. Geçmiş Zaman Kipleri

3.3.2.1.1.1.1. I. Tip Geçmiş Zaman

Azerbaycan Türkçesinde I. tip geçmiş zaman eki, geçmişte yaşanan olaya şahit olma ifadesini karşılar. Dolayısıyla bu zaman, ekin oluşumundan ötürü Türkiye Türkçesinde “görülen geçmiş” olarak, Azerbaycan Türkçesinde ise “şühudi geçmiş” olarak adlandırılır.

I. tip geçmiş zamanın ekleşmesi -dI/-dU ekiyle kurulur. Azerbaycan Türkçesinde bu ek tonlu şekilde işletilir; Türkiye Türkçesindeki gibi tonsuz hali işletilmez. Bu çekim şekli, Azerbaycan Türkçesi'nde günlük konuşmada ve yazılı dilde sıkça kullanılır. Geçmişte gerçekleşen olayları anlatırken yaygın olarak tercih edilir.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

aldım	aldıq
aldın	aldınız
aldı	aldılar

(sıyır – dı – m) sıyırdım “sıyırdım” (68),

(al – dı – n) aldın “aldın” (241),

(sus – du - ø) susdu “sustu” (43),

(dur – du – q) durduq “durduk” (250),

(bil – di – niz) bildiniz “bildiniz” (85),

(otur – du – lar) oturdular “oturdular” (128).

I. tip geçmiş zaman ekinin olumsuzu -mA eki kullanılarak, soru şekli ise -mI/-mU soru eki kullanılarak yapılır.

3.3.2.1.1.1.2. II. Tip Geçmiş Zaman

Azerbaycan Türkçesinde II. tip geçmiş zaman eki, geçmişte yaşanan olaya şahit olunmayıp başkası tarafından duyulma veya tahminde bulunularak edinme ifadesini karşılar. O halde bu zaman, ekin oluşumundan ötürü Türkiye Türkçesinde “öğrenilen geçmiş” olarak, Azerbaycan Türkçesinde ise “nəqli keçmiş” olarak adlandırılır.

II. tip geçmiş zamanın kipi -mİş/-mUş ekiyle kurulur. Bu çekim şekli Azerbaycan Türkçesinde oldukça işlek olarak istifade edilmektedir. Geçmişte gerçekleşen olayları anlatırken yaygın olarak tercih edilir.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

almışam almışıq

almışsan almışsınız

almış almışlar

(qal – mış -am) qalmışam “kalmışım” (65),

(dal – mı – san) dalmısan “dalmışsın” (230),

(al – mış – dır) almışdır “almıştır” (227),

(as – mış – ıq) asmışıq “asmışız” (23),

(tap – mış – lar) tapmışlar “bulmuşlar” (14).

II. tip geçmiş zaman ekinin olumsuzu -mA eki kullanılarak, soru şekli ise -mI/-mU soru eki kullanılarak yapılır.

3.3.2.1.1.1.3. III. Tip Geçmiş Zaman

Azerbaycan Türkçesinde III. tip geçmiş zaman eki, geçmişte yaşanan olayın nakledilerek anlatmakta kullanılır.

III. tip geçmiş zaman kipi -İb/-Ub ekiyle kurulur. Bu ek -(İ)p(tur-) ekinin kısaltılmasından oluşmuştur.⁷ Bu ek, geçmişte gerçekleşen olayları anlatmada yaygın olarak kullanılır.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

_____	_____
alıbsan	alıbsınız
alıb	alıblar
(gəl – ib - ø) gəlib “gelmiş” (142),	
(çıx – ıb - ø) çıxıb “çıkılmış” (81),	
(göndər – ib – lər) göndəriblər “göndermişler” (92),	
(qaç – ıb - ø) qaçıb “kaçmış” (190).	

3.3.2.1.1.2. Şimdiki Zaman Kipleri

3.3.2.1.1.2.1. I. Tip Şimdiki Zaman

Azerbaycan Türkçesi'nde "I. tip şimdiki zaman", -(y)İr/-(y)Ur ekleri ile oluşturulan şimdiki zaman çekimine verilen isimdir. Azerbaycan Türkçesinde “indiki zaman” olarak adlandırılır. İşin şu anda yapıldığını ve devam ettiğini ifade eder. Geniş Zaman ekiyle benzerlik gösterir fakat Azerbaycan Türkçesinde geniş zaman çekimi -Ar şeklinde yapılır.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

alıram	alırıq
alırsan	alırsınız
alır	alırlar

⁷ Yalçın, S. Kaan, *Azerbaycan Türkçesi Grameri*, Kesit Yay., İstanbul 2021, 278.

(qal – ır – am) qalıram “kalıyorum” (77),

(apar – ır – san) aparırsan “götürüyorsun” (108),

(tut – ur - ø) tutur “tutuyor” (115),

(qal – ır – lar) qalırlar (147),

(yaşa – yır – ıq) yaşayırıq “yaşıyoruz” (29).

Azerbaycan Türkçesinde I. tip şimdiki zaman ekinin olumsuzu -mA eki kullanılarak, soru şekli ise -mI/-mU soru eki kullanılarak yapılır.

3.3.2.1.1.2.2. II. Tip Şimdiki Zaman

Azerbaycan Türkçesinde II. tip şimdiki zaman kipi, başlanmış bir işin devam ettiğini bildiren zamandır. Ekleşmesi -maqda/-mekde ekleriyle kurulur. Bu çekimde de zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

almaqdayam almaqdayıq

almaqdasan almqdasınız

almaqda almqdalar

(bat – maqda - ø) batmaqda “batmakta” (211).

Azerbaycan Türkçesinde III. tip şimdiki zaman ekinin olumsuzu -mA eki kullanılarak, soru şekli ise -mI/-mU soru eki kullanılarak yapılır.

3.3.2.1.1.3. Gelecek Zaman Kipleri

3.3.2.1.1.3.1. I. Tip Gelecek Zaman

Azerbaycan Türkçesinde I. tip gelecek zaman kipi, “qəti gələcək zaman” olarak adlandırılır. Ekin kökeniyle ilgili çeşitli görüşler mevcuttur, Azerbaycan Türkçesinde ekleşmesi -acaq/-ecek ekleriyle yapılır. Gelecekte olacak olan olayları bildirir. I. tip gelecek zaman kipi çekimlenirken zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

alacayam alacayıq

alacaqsan alacaqsınız

alacaq alacaqlar

(bil – mə – yecek – əm) bilməyəcəyəm “bilmeyeceğim” (141),

(öl – dür – əcək – sən) öldürəcəksən “öldüreceksin” (159),

(vər – əcək - ø) verəcəək “verecek” (189),

(ol – acaq – ıq) olacağıq “olacağız” (195),

(tap – acaq – sınız) tapacaqsınız “bulacaksınız” (269),

(baş + la – yacaq – lar) başlayacaqlar “başlayacaklar” (278).

Azerbaycan Türkçesinde I. tip gelecek zaman ekinin olumsuzu -mA eki kullanılarak, soru şekli ise -mI/-mU soru eki kullanılarak yapılır.

3.3.2.1.1.3.2. II. Tip Gelecek Zaman

Azerbaycan Türkçesindeki II. tip gelecek zaman kipi, Türkiye Türkçesindeki geniş zaman kipine karşılık gelmektedir ve “qəyri qəti” olarak adlandırılmaktadır. Ekleşmesi -Ar ekiyle yapılır.

Yalçın, II. tip gelecek zaman kipinin işlevini şöyle açıklar: “Bu kip, her zamanki kılış ve oluşları, alışkanlıkları ve genel hükümleri anlatmada kullanılır. Ayrıca atasözleri gibi kalıplaşmış ifadeler genellikle bu zamanda kurulur” (Yalçın, 2021: 285).

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

alaram alarıq

alarsan alarsınız

alar alarlar

(giz + lə – d – ər – əm) gizlədərəm “gizleyeceğim” (118),

(gör – ər – sən) görərsən “göreceksin” (177),

(yaz – ar - ø) yazar “yazacak” (177),

(gör – üş – ər – ik) görüşərik “görüştük” (34),

(gör – ər – sizin) görərsiniz “göreceksiniz” (54),

(də – y – ər – lər) dəyərlər “diyecekler” (7).

Azərbaycan Türkçesinde II. tip gelecek zaman ekinin olumsuzu -mA eki kullanılarak yapılır. Fakat ekleşme sırasında olumsuzluk eki zaman eki ile birleşir ve -mAr şeklinde çekimlenir. Soru şekli ise -mI/-mU soru eki kullanılarak yapılır.

3.3.2.1.2. Tasarlama Kipleri

3.3.2.1.2.1. Emir Kipleri

Emir kipi, bir hareketin emir şeklinde yapılmasını ifade eder. Şahıs ekleri ile emir ekleri birleşiktir ve emir ekinin üzerine şahıs eki getirilmez. Azərbaycan Türkçesinde her şahsın ayrı emir ekleri vardır. II. şahıs eklerinin emir ekleri diğerlerine göre daha barizdir.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

alım	alaq
al	alın
alsın	alsınlar

Bir gün baş nazir Fətəli xan Xoyski telefon edib, xahiş etdi ki, onun nazirliyinə **gəlim**. “Bir gün Başbakan Fatali Khan Khoyski aradı ve benden bakanlığına gelmemi istedi.” (258)

Mənə “**gəl**” dedi. “Bana “gel” dedi.” (273)

Qoy **gəlsin**, biz birlikdə çay içərik. “Bırak gelsin, birlikte çay içeriz.” (213)

Bakıda **qalaq**. “Bakü’ de kalalım.” (270)

Sağ-salamat **qalın**. “Sağ selamet kalın.” (190)

Azərbaycan Türkçesinde emir kipinin olumsuzu -mA eki kullanılarak, soru şekli ise -mI/-mU soru eki kullanılarak yapılır. Bazı şahıslarda çekim yapılırken araya yardımcı ünsüz girebilir.

3.3.2.1.2.2. Şart Kipleri

Şart kipi, fiilin şarta bağlanması durumudur ve hareketin şart biçiminde tasarlanmasını bildiren bir ektir. Azərbaycan Türkçesinde şart kipinin çekimi -sA ekiyle yapılır. Şart kipinin çekimleri her şahsa göre farklıdır ve iyelik kökenli şahıs ekleriyle yapılır.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

alsam	alsaq
alsan	alsanız
alsa	alsalar

(ət – sə – m) ətsəm “etsem” (58),

(yar – a + lan – sa – q) yaralansaq “yaralanırsak” (196),

(ol – sa – ø) olsa “olsa” (93),

(sor – uş – sa – nız) soruşsanız “sorsanız” (189).

Azərbaycan Türkçesinde şart kipinin olumsuzu -mA eki kullanılarak, soru şekli ise -mI/-mU soru eki kullanılarak yapılır. Olumsuzluk eki, fiille kip arasına girerek çekimlenir.

3.3.2.1.2.3. İstek Kipleri

Azərbaycan Türkçesinde istek kipi, fiile istek ve arzu anlamları katan bir ektir. İstek kipinin ekleşmesi -A ekiyle yapılır. I. şahıslar aynı eklerle çekimlenir.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

alam	alaq
alasan	alassınız
ala	alalar

(gör – ə – sən) görəsən “göresin” (104),

(de – y – ə – sən) deyəsən “diyesin” (108),

(qoy – a – q) qoyaq “koyalım” (112),

(eşit – ə – siniz) eşidəsiniz “duyasınız” (189).

Azərbaycan Türkçesinde istek kipinin olumsuzu -mA eki kullanılarak, soru şekli ise -mI/-mU soru eki kullanılarak yapılır. Olumsuzluk eki, fiille kip arasına girerek çekimlenir.

3.3.2.1.2.4. Gereklilik Kipleri

3.3.2.1.2.4.1. I.Tip Gereklilik Kipi

Gereklilik kipi, bir fiilin gerekliliğini bildiren kiptir. Bu kip, içinde baskın olmamakla birlikte zorunluluk ifadesi barındırır. Azerbaycan Türkçesinde I. tip gereklilik kipi “fiilin vacib şekli” olarak adlandırılır. I. tip gereklilik kipinin çekimlenmesi -mAlI ekiyle yapılır ve zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenir.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

almalıyam almalıyıq

almalısan almalısınız

almalı almalılar

(ayır – ıl – malı – y – ıq) ayrılmalıyıq “ayrılmalıyız” (63),

(aç – malı – y – am) açmalıyam “açmalıyım” (64),

(çık – malı – dır) çıkmalıdır “çıkmalıdır” (72),

(qoy – malı – san) qoymalısan “koymalısn” (105)

Azerbaycan Türkçesinde gereklilik kipinin olumsuzluğu -mA eki kullanılarak, soru şekli ise -mI/-mU soru eki kullanılarak yapılır. Olumsuzluk eki, fiille kip arasına girerek çekimlenir. Aynı zamanda olumsuzluk ifadesi, olumsuzluk eki almadan, kip eki ve şahıs eki arasına “deyil” ifadesi getirilerek de yapılır.

qaçırtmalı deyilsən “kaçırmamalısın” (58).

3.3.2.1.2.4.2. II.Tip Gereklilik Kipi

Azerbaycan Türkçesinde II. tip gereklilik kipi fiilin ihtiyaç duyduğu şeyi belirtmek için kullanılır. Bu kip, “fiilin lazım şekli” olarak adlandırılır ve -AsI ekiyle çekimlenir. Kipin çekimlenmesi zamir kökenli şahıs ekleriyle yapılır.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

alasıyam alasıyıq

alasısan alasısınız

alasıdır

alasıdırlar

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

Azerbaycan Türkçesinde II. tip gereklilik kipinin olumsuzu “deyil” ifadesi kullanılarak yapılır. Bu ifade, kip ile şahıs ekinin arasına yazılır. Soru şekli ise -mI/-mU ekleriyle yapılır.

3.3.2.1.2.4.3. III.Tip Gereklilik Kipi

Azerbaycan Türkçesinde III. tip gereklilik kipi gereklilik ve ihtiyaç kavramlarını ifade etmek için kullanılır. Bu kipi çekimlenmesi -A ekiyle ve fiilden önce gelen “gərək” ifadesiyle yapılır. Çekimlenme esnasında zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

gərək alam

gərək alağ

gərək alasan

gərək alasınız

gərək ala

gərək alalar

gərək çalışsın “çalışması gerek, çalışmalı” (33),

gərək geyəyim “giymeliyim” (33),

gərək gələsiniz “gelmelisiniz” (54),

gərək aparsın “götürmeli, götürmesi gerek” (71).

Olumsuzluk durumu ifade edilirken fiille kip arasına -mA olumsuzluk eki getirilir.

3.3.2.2. Birleşik Kipler

3.3.2.2.1. Hikâye

Azerbaycan Türkçesinde fiillerin hikâye biçimi -dI/-dU ekleriyle yapılır. Bazı durumlarda “idi” şeklinde de ifade edilebilir. Azerbaycan Türkçesinde de I. tip geçmiş zaman ve emir kipinin hikâye çekimi yapılmaz.

3.3.2.2.1.1. Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi

3.3.2.2.1.1.1. II. Tip Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi

Azerbaycan Türkçesinde II. tip geçmiş zamanın hikâye çekimi, fiil + -mİş/-mUş + -dİ/-dU + şahıs eki şeklinde kurulur.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

almışdım	almışdıq
almışdın	almışdınız
almışdı	almışdılar

(dol – dur – muş – du – lar) doldurmuşdular “doldurmuşlardı” (75),

(get – miş – di – lər) getmişdilər “gitmişlerdi” (79),

(otur – muş – du - ø) oturmuşdu “oturmuştu” (82),

(ver – miş – di – n) vermişdin “vermiştin” (81),

(çat – miş – dı – q) çatmışdıq “varmıştık” (133),

(qal – miş – dı – m) qalmışdım “kalmıştım” (136).

Kipin olumsuz çekimi -mA ekiyle, soru çekimiye -mİ/-mU ekiyle yapılır.

3.3.2.2.1.2. Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi

3.3.2.2.1.2.1. I. Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi

Azerbaycan Türkçesinde I. tip şimdiki zamanın hikâye çekimi, fiil + -Ir/-Ur + -dİ/-dU + şahıs eki şeklinde kurulur.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

alırdım	alırdıq
alırdın	alırdınız
alırdı	alırdılar

(danış – ır – dı - ø) danışırdı “konuşuyordu” (74),

(ağla – yır – dı - ø) ağlayırdı “ağlıyordu” (75),

(gözlə – yir – di – m) gözləyirdim “bekliyordum” (100),

(öyrəd – ir – di – lər) öyrədirdilər “öğretiyorlardı” (107),

(bax – ır – dı – q) baxırdıq “bakıyorduk” (138),

(get – ir – di – k) gedirdik “giderdik” (206).

Kipin olumsuz çekimi -mA ekiyle, soru çekimiye -mI/-mU ekiyle yapılır.

3.3.2.2.1.2.2. II. Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi

Azerbaycan Türkçesinde II. tip şimdiki zamanın hikâye çekimi, fiil + -maqda/mekde ve cevheri fiil (-i)+ -dI/-dU + şahıs eki şeklinde kurulur.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

almaqda idim	almaqda idik
almaqda idin	almaqda idiniz
almaqda idi	almaqda idilər

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

Kipin olumsuz çekimi -mA ekiyle, soru çekimiye -mI/-mU ekiyle yapılır.

3.3.2.2.1.3. Gelecek Zaman Kipinin Hikâyesi

3.3.2.2.1.3.1. I. Tip Gelecek Zaman Kipinin Hikâyesi

Azerbaycan Türkçesinde I. tip gelecek zamanın hikâye çekimi, fiil + -acaq/-ecek + -dI + şahıs eki şeklinde kurulur.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

alacaqdım	alacaqdıq
alacaqdın	alacaqdınız
alacaqdı	alacaqdılar

(ol – acaq – dı – m) olacaqdım “olacaktım” (84),

(gəl – əcək – di – ø) gələcəkdi “gelecekti” (153),

(gətir – əcək – di – n) gətirəcəkdin “getirecektin” (204),

(et – əcək – di - ø) edəcəkdı “edecekti” (208).

Kipin olumsuz çekimi -mA ekiyle, soru çekimiye -mI ekiyle yapılır.

3.3.2.2.1.3.2. II. Tip Gelecek Zaman Kipinin Hikâyesi

Azerbaycan Türkçesinde II. tip gelecek zamanın hikâye çekimi, fiil + -Ar + -dI + şahıs eki şeklinde kurulur.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

alardım alardıq

alardın alardınız

alardı alardılar

(ol – ar – dı – m) olardım “olacaktım” (85),

(alqış + la – y – ar – dı – m) alqışlayardım “alkışlayacaktım” (163),

(çağır – ar – dı – m) çağırardım “çağıracaktım” (104).

Kipin olumsuz çekimi -mAz ekiyle, soru çekimiye -mI ekiyle yapılır.

3.3.2.2.1.4. Şart Kipinin Hikâyesi

Şart kipinin hikâyesi, gerçekleşmemiş olan bir isteğin bildirilmesinde kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde şart kipinin hikâye çekimi, fiil + -sA + -dI + şahıs eki şeklinde kurulur.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

alsaydım alsaydıq

alsaydın alsaydınız

alsaydı alsaydılar

(ol – sa – y – dı – m) olsaydım “olsaydım” (85),

(vur – sa – y – dı – n) vursaydın “vursaydın” (166),

(eşit – sə – y – di - ø) eşitsəydi “duysaydı” (227).

Kipin olumsuz çekimi -mA ekiyle, soru çekimiye -mI ekiyle yapılır.

3.3.2.2.1.5. İstek Kipinin Hikâyesi

İstek kipinin hikâyesi, geçmişte olan bir isteği ifade etmek için kullanılır. Azərbaycan Türkçesinde istek kipinin hikâye çekimi, fiil + -A + -dI + şahıs eki şeklinde kurulur.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

(ört – ə – y – di – m) örtəydim “örteydim” (8),

(tərif + lə – y – ə – y – di – m) tərifləyəydim “öveydim” (25),

(tik – ə – y – di – k) tikəydik “dikeydik” (149),

(ək – ə – y – di – lər) əkəydilər “ekeydilər” (150),

(uy – dur – a – y – dı – lar) uyduraydılar “uyduraydılar” (38).

Kipin olumsuz çekimi -mA ekiyle, soru çekimiye -mI ekiyle yapılır.

3.3.2.2.1.6. Gereklilik Kipinin Hikâyesi

3.3.2.2.1.6.1. I. Tip Gereklilik Kipinin Hikâyesi

I. Tip gereklilik kipinin hikâyesi, geçmişte yapılan bir işin gerekliliğini ifade etmek için kullanılır. Azərbaycan Türkçesinde I. tip gereklilik kipinin hikâye çekimi, fiil + -mAII + -dI + şahıs eki şeklinde kurulur.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

almalıydım almalıydıq

almalıydın almalıydınız

almalıydı almalıydılar

(çalış – malı – y – dı - ø) çalışmalıydı “çalışmalıydı” (144),

(döy – məli – y – di - ø) döyməliydi “dövmeliydi” (178),

(et – məli i - di – lər) etməli idilər “etmeliydilər” (209),

(ev + lən – məli – i – di – m) evlənməli idim “evlenmeliydim” (11).

Kipin olumsuz çekimi -mA ekiyle, soru çekimiye -mI ekiyle yapılır. Aynı zamanda “deyil” ifadesi kullanılarak da olumsuzluk yapılabilir.

3.3.2.2.1.6.2. II. Tip Gereklilik Kipinin Hikâyesi

II. Tip gereklilik kipinin hikâyesi de geçmişte yapılan bir işin gerekliliğini ifade etmek için kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde II. tip gereklilik kipinin hikâye çekimi, fiil + -AsI + -dI + şahıs eki şeklinde kurulur.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

alasıydım	alasıydıq
alasıydın	alasıydınız
alasıydı	alasıydılar

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

Azerbaycan Türkçesinde II. tip gereklilik kipinin hikâye olumsuzu “deyil” ifadesi kullanılarak yapılır. Bu ifade, kip ile şahıs ekinin arasına yazılır. Soru şekli ise -mI/-mU ekleriyle yapılır.

3.3.2.2.2. Rivayet

Azerbaycan Türkçesinde fiillerin rivayet biçimi i- yardımcı fiil üzerine getirilen -mIş/-mUş ekleriyle yapılır.

3.3.2.2.2.1. Geçmiş Zaman Kipinin Rivayeti

3.3.2.2.2.1.1. II. Tip Geçmiş Zamanın Rivayeti

Azerbaycan Türkçesinde III. tip geçmiş zamanın rivayet çekimi, fiil + -mIş/-mUş + -mIş/-mUş + şahıs eki şeklinde kurulur. Bazı durumlarda kip eki ile şahıs ekinin yerleri değişebilir.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

almışmışam	almışmışıq
almışmışsan	almışmışsınız
almışmış	almışmışlar

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

Kipin olumsuz çekimi -mA ekiyle, soru çekimiye -mI/-mU ekiyle yapılır.

3.3.2.2.2.1.2. III. Tip Geçmiş Zamanın Rivayeti

Azerbaycan Türkçesinde II. tip geçmiş zamanın rivayet çekimi, fiil + -Ib/-Ub+ -mİş/-mUş + şahıs eki şeklinde kurulur. Bazı durumlarda kip eki ile şahıs ekinin yerleri değişebilir.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

_____	_____
alıbmışsan	alıbmışsınız
alıbmış	alıbmışlar

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

Kipin olumsuz çekimi -mA ekiyle, soru çekimiyse -mI/-mU ekiyle yapılır.

3.3.2.2.2.2. Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti

3.3.2.2.2.2.1. I. Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti

Geçmişte olan ve hala devam etmekte olan bir işi anlatırken kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde I. tip şimdiki zamanın rivayet çekimi, fiil + -Ir/-Ur + -mİş/-mUş + şahıs eki şeklinde kurulur. Bazı durumlarda kip eki ile şahıs ekinin yerleri değişebilir.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

alırmışam	alırmışıq
alırmışsan	alırmışsınız
alırmış	alırmışlar

(hazır + la – y – ır – mış - ø) hazırlayırmış “hazırlıyormuş” (237).

Kipin olumsuz çekimi -mA ekiyle, soru çekimiyse -mI/-mU ekiyle yapılır. Olumsuzluk çekimi yapılırken, olumsuzluk eki ile zaman eki birleşir ve -mIr şeklinde çekimlenir.

3.3.2.2.2.2.2. II. Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi

Azerbaycan Türkçesinde II. tip şimdiki zamanın hikâye çekimi, fiil + -maqda/mekde ve cevheri fiil (-i)+ -mİş/-mUş + şahıs eki şeklinde kurulur.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

almaqda imişəm	almaqda imişik
almaqda imişsən	almaqda imişsiniz
almaqda imiş	almaqda imişlər

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

Kipin olumsuz çekimi -mA ekiyle, soru çekimiye -mI/-mU ekiyle yapılır.

3.3.2.2.3. Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti

3.3.2.2.3.1. I. Tip Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti

Geçmişte gerçekleşmemiş fakat gerçekleşmekte olan bir işi anlatırken kullanılır. Azərbaycan Türkçesinde I. tip gelecek zamanın rivayet çekimi, fiil + -ecek/-acaq + -mİş/-mUş + şahıs eki şeklinde kurulur. Bazı durumlarda kip eki ile şahıs ekinin yerleri değişebilir.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

alacaqmışam	alacaqmışıq
alacaqmışsan	alacaqmışsınız
alacaqmış	alacaqmışlar

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

Kipin olumsuz çekimi -mA ekiyle, soru çekimiye -mI/-mU ekiyle yapılır.

3.3.2.2.3.2. II. Tip Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti

Geçmişte gerçekleşmemiş fakat gerçekleşmekte olan bir işi anlatırken kullanılır. Azərbaycan Türkçesinde II. tip gelecek zamanın rivayet çekimi, fiil + -Ar + şahıs ekleri + -mİş/-mUş şeklinde kurulur. Bazı durumlarda kip eki direkt fiilin üzerine şahıs eki olmadan da eklenebilir ve şahıs eki ile rivayet eki yer değiştirilmiş halde bulunabilir.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

alarmışam	alarmışıq
alarmışsan	alarmışsınız
alarmış	alarmışlar

(bil – ər – miş - ø) bilərmiş “bilecekmış” (287).

Kipin olumsuz çekimi -mAz ekiyle, soru çekimiyse -mI ekiyle yapılır.

3.3.2.2.2.4. Şart Kipinin Rivayeti

Geçmişte şart koşulan olan bir işi veya bir olayı anlatırken kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde şart kipinin rivayet çekimi, fiil + -sA + -mIş + şahıs ekleri şeklinde kurulur. Bazı durumlarda şart kipi eki direkt fiilin üzerine şahıs eki olmadan da eklenebilir.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

alsaymışam	alsaymışıq
------------	------------

alsaymışsan	alsaymıssınız
-------------	---------------

alsaymış	alsaymışlar
----------	-------------

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

Kipin olumsuz çekimi -mA ekiyle, soru çekimiyse -mI ekiyle yapılır.

3.3.2.2.2.5. İstek Kipinin Rivayeti

İstek kipinin rivayeti, geçmişe yönelik bir isteği anlatırken kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde istek kipinin rivayet çekimi, fiil + -A + -mIş + şahıs ekleri şeklinde kurulur. Bazı durumlarda istek kipi eki direkt fiilin üzerine şahıs eki olmadan da eklenebilir.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

alaymışım	alaymışıq
-----------	-----------

alaymışsın	alaymıssınız
------------	--------------

alaymış	alaymışlar
---------	------------

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

Kipin olumsuz çekimi -mA ekiyle, soru çekimiyse -mI ekiyle yapılır.

3.3.2.2.2.6. Gereklilik Kipinin Rivayeti

3.3.2.2.2.6.1. I. Tip Gereklilik Kipinin Rivayeti

Geçmişe yönelik bir gerekliliği ifade ederken kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde I. tip gereklilik kipinin rivayet çekimi, fiil + -mAII + -mİş + şahıs ekleri şeklinde kurulur. Bazı durumlarda gereklilik kipi eki direkt fiilin üzerine şahıs eki olmadan da eklenebilir.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

almalıymışam	almalıymışıq
almalıymışsan	almalıymışsınız
almalıymış	almalıymışlar

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

Kipin olumsuz çekimi -mA ekiyle ve “deyil” ifadesi ile, soru çekimiye -mI ekiyle yapılır.

3.3.2.2.2.6.2. II. Tip Gereklilik Kipinin Rivayeti

Geçmişe yönelik bir gerekliliği ifade ederken kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde II. tip gereklilik kipinin rivayet çekimi, fiil + -AsI + -mİş + şahıs ekleri şeklinde kurulur. Bazı durumlarda gereklilik kipi eki direkt fiilin üzerine şahıs eki olmadan da eklenebilir.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

alasıymışam	alasıymışıq
alasıymışsan	alasıymışsınız
alasıymış	alasıymışlar

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

Kipin olumsuz çekimi “deyil” ifadesi ile, soru çekimiye -mI ekiyle yapılır.

3.3.2.2.3. Şart

Azerbaycan Türkçesinde fiillerin şart biçimi, i- yardımcı fiil üzerine getirilen -sA ekiyle yapılır. Ayrı veya birleşik halde çekimlenebilir. Azerbaycan Türkçesinde istek kipinin, şart kipinin ve emir kipinin şart çekimleri mevcut değildir.

3.3.2.2.3.1. Geçmiş Zaman Kipinin Şartı

3.3.2.2.3.1.1. I. Tip Geçmiş Zamanın Şartı

Geçmişte gerçekleşmiş işi şarta bağlayarak kurulur. Azerbaycan Türkçesinde I. tip geçmiş zamanın şart çekimi, fiil + -dI/-dU + şahıs eki + -sA şeklinde kurulur.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

aldımsa	aldıqsa
aldınsa	aldınızsa
aldısa	aldılarsa

(bax – dı - ø – sa) baxdısa “baktıysa” (209).

Kipin olumsuz çekimi -mA ekiyle, soru çekimiye -mI ekiyle yapılır.

3.3.2.2.3.1.2. II. Tip Geçmiş Zamanın Şartı

Geçmişte gerçekleşmiş işi şarta bağlayarak kurulur. Azerbaycan Türkçesinde II. tip geçmiş zamanın şart çekimi, fiil + -mIş/-mUş + şahıs eki + -sA şeklinde kurulur. Bazı durumlarda şahıs eki ve şart ekinin yerleri değiştirilmiş durumda olabilir.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

almışamsa	almışıqsa
almışsansa/almısansa	almışsınızsa/almısınızsa
almışsa	almışlarsa

(et – miş – əm – sə) etmişəmsə “etmişsem” (181).

Kipin olumsuz çekimi -mA ekiyle, soru çekimiye -mI ekiyle yapılır.

3.3.2.2.3.1.3. III. Tip Geçmiş Zamanın Şartı

Geçmişte gerçekleşmiş işi şarta bağlayarak kurulur. Azerbaycan Türkçesinde III. tip geçmiş zamanın şart çekimi, fiil + -Ib/-Ub + şahıs eki + -sA şeklinde kurulur.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

Kipin olumsuz çekimi -mA ekiyle, soru çekimiye -mI ekiyle yapılır.

alıbsansa

alıbsınızsa

alıbsa

alıblarsa

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

3.3.2.2.3.2. Şimdiki Zaman Kipinin Şartı

3.3.2.2.3.2.1. I. Tip Şimdiki Zamanın Şartı

Gerçekleşmekte olan bir işin veya olayın şarta bağlanmasını anlatırken kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde I. tip şimdiki zamanın şart çekimi, fiil + -Ir/-Ur + şahıs eki + -sA şeklinde kurulur. Bazı durumlarda kip eki fiilin üzerine eklenmeden de eklenebilir.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

alıramsa

alırıqsa

alırsansa

alırsınızsa

alırsa

alırlarsa

(qal – ır – san – sa) qalırsansa “kalıyorsan” (282),

(istə – yir – ø – sə) istəyirsə “istiyorsa” (147),

(et – ir – siniz – sə) edirsinizsə “ediyorsanız” (270).

Kipin olumsuz çekimi -mA ekiyle, soru çekimiye -mI ekiyle yapılır. Olumsuzluk çekimi yapılırken, olumsuzluk eki ile zaman eki birleşir ve -mIr şeklinde çekimlenir.

3.3.2.2.3.2.2. II. Tip Şimdiki Zamanın Şartı

Gerçekleşmekte olan bir işin veya olayın şarta bağlanmasını anlatırken kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde I. tip şimdiki zamanın şart çekimi, fiil + -maqda/mekde + şahıs eki + -sA şeklinde kurulur.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

almaqdayamsa

almaqdayıqsa

almaqdasansa

almaqdasınızsa

almaqdadırsa

almaqdadırlarsa

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

Kipin olumsuz çekimi -mA ekiyle, soru çekimiyse -mI ekiyle yapılır. Olumsuzluk çekimi yapılırken, olumsuzluk eki ile zaman eki birleşir ve -mI r şeklinde çekimlenir.

3.3.2.2.3.3. Gelecek Zaman Kipinin Şartı

3.3.2.2.3.3.1. I. Tip Gelecek zamanın Şartı

Gelecekte gerçekleşecek bir işi veya olayı şarta bağlarken kullanılır. Azərbaycan Türkçesinde I. tip gelecek zamanın şart çekimi, fiil + -ecek/-acaq + şahıs eki + -sA şeklinde kurulur.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

alacağamsa	alacağıqsa
alacaqsansa	alacaqsınızsa
alacaqdırsa/alacaqsa	alacaqlarsa

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

Kipin olumsuz çekimi -mA ekiyle, soru çekimiyse -mI ekiyle yapılır.

3.3.2.2.3.3.2. II. Tip Gelecek Zamanın Şartı

Gerçekleşme ihtimali olan bir iş veya olayın şarta bağlanmasını anlatırken kullanılır. Azərbaycan Türkçesinde II. tip gelecek zamanın şart çekimi, fiil + -Ar + şahıs ekleri + -sA şeklinde kurulur. Bazı durumlarda şahıs eki ile şart kipi eki yer değiştirilmiş halde bulunabilir.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

alaramsa	alarıqsa
alarsansa	alarsınızsa
alarsa	alarlarsa

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

Kipin olumsuz çekimi -mAz ekiyle, soru çekimiyse -mI ekiyle yapılır.

3.3.2.2.3.4. Gereklilik Kipinin Şartı

3.3.2.2.3.4.1. I. Tip Gereklilik Kipinin Şartı

Gereklilik bildiren olayları ifade ederken kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde I. tip gereklik kipinin şart çekimi, fiil + -mAlI + şahıs eki + -sA şeklinde kurulur. Bazı durumlarda gereklik kipi eki direkt fiilin üzerine şahıs eki olmadan da eklenebilir.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

almalıyamsa	almalıyıqsa
almalısansa	almalısanızsa
almalıdırsa	almalılarsa

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

Kipin olumsuz çekimi -mA ekiyle ve “deyil” ifadesi ile, soru çekimiye -mI ekiyle yapılır.

3.3.2.2.3.4.2. II. Tip Gereklilik Kipinin Şartı

Gereklilik bildiren olayları ifade ederken kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde II. tip gereklik kipinin şart çekimi, fiil + -AsI + şahıs eki + -sA şeklinde kurulur. Bazı durumlarda gereklik kipi eki direkt fiilin üzerine şahıs eki olmadan da eklenebilir.

Kipin şahıslara göre çekimi şu şekilde yapılır:

alasıyamsa	alasıyıqsa
alasısansa	alasısanızsa
alasıdırsa	alasılarsa

Metinde bu ekin örneğine rastlanmamıştır.

Kipin olumsuz çekimi ve “deyil” ifadesi ile, soru çekimiye -mI ekiyle yapılır.

SONUÇ

Bu çalışma, Qurban Səid'in "Əli və Nino" adlı eserinin Latin harfli örneği temel alınarak hazırlanmıştır. Metnin Azerbaycan Türkçesine çeviri hali ele alınmıştır. Buradan hareketle aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Çalışmada, Azerbaycan grameri üzerine yazılan kaynaklardan yola çıkılarak 60 adet isimden isim yapım eki ele alınmış ve 52 tanesi metinde tespit edilmiştir.

2. Çalışmada 39 adet fiilden isim yapım eki ele alınmış ve 34 tanesi metinde tespit edilmiştir.

3. Çalışmada 10 adet isimden fiil yapma eki ele alınmış ve hepsi metinde tespit edilmiştir.

4. Çalışmada 9 adet fiilden fiil yapma incelenmiş olup eklerin hepsi metinde tespit edilmiştir.

5. Azerbaycan Türkçesinde çokluk eki "+lar" şeklindedir.

7. Azerbaycan Türkçesinde ise isim çekim ekleri bazı ses farklılıkları haricinde Türkiye Türkçesindekilerle benzerlik gösterir.

8. Azerbaycan Türkçesinde iyelik eklerinin çekimi Türkiye Türkçesindeki çekimle benzerlik gösterir.

9. İlgi ekinin gösterimi +In/+Un/+nIn/+nUn/+kI/+kU şeklindedir fakat 1. teklik şahıs ilgi ekinin gösterimi 1. Teklik şahıs iyelik ekinden etkilenerek +Im/+Um şeklinde değişmiştir. Bazı durumlarda ilgi durumu eksiz görülebilir.

10. Yükleme halinin Azerbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesindeki ek gösterimi +(y)I/+(y)U şeklinde olmakla birlikte +I/+U/+nI/+nU şeklinde de karşımıza çıkar.

11. Yönelme halinin Azerbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesindeki ek gösterimi +(y)A şeklinde olmakla birlikte +(n)A şeklinde de karşımıza çıkar.

12. Azerbaycan Türkçesinde bulunma hali eki ünsüz uyumuna girmediği için +dA biçimindeki eklerle gösterilir.

13. Azerbaycan Türkçesinde çıkma hali, ünsüz uyumunun dışında kaldığından +dAn şeklindeki eklerle oluşturulur.

14. Azerbaycan Türkçesinde vasıta hali, “ile” edatının ekleşmiş şekli +(y)lA biçimindeki eklerle oluşturulur.

15. Azerbaycan Türkçesinde eşitlik eki +cA biçimindeki eklerle oluşturulur.

16. Eski Türkçedeki “garu” kelimesinin zamanla değişime uğrayarak kelime içinde kalıplaşmış halini Azerbaycan Türkçesinde yön gösterme hali olarak görebiliriz.

17. Azerbaycan Türkçesinde sınırlama halinin çekimi +cAn şeklindedir.

19. Azerbaycan Türkçesinde soru ekleri +mI/+mU şeklinde çekimlenir, isimlere bitişik olarak yazılır; Türkiye Türkçesindeki gibi ayrı yazılmaz.

20. Azerbaycan Türkçesinde şahıs ekleri “zamir kökenli şahıs ekleri, iyelik kökenli şahıs ekleri ve emir kipinde kullanılan şahıs ekleri” olmak üzere üç ayrı kategoriye ayrılır.

21. Azerbaycan Türkçesinde 3 tip geçmiş zaman kipi mevcuttur ve metinde 3 tipi de incelenmiş, metinden örnekler verilmiştir.

22. Azerbaycan Türkçesinde 2 tip şimdiki zaman eki bulunup metinde incelenerek örnekler verilmiştir.

23. Azerbaycan Türkçesinde 2 tip gelecek zaman eki bulunup metinde incelenerek örnekler verilmiştir.

24. Azerbaycan Türkçesinde her şahsın ayrı emir ekleri vardır. II. şahıs eklerinin emir çekimi ise eksizdir.

25. Azerbaycan Türkçesinde 3 tip gereklilik kipi mevcuttur ve metinden örneklerle çalışmada gösterilmiştir.

26. Çalışmada hikâye çekimi “II. Tip Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi, I. Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi, II. Tip Şimdiki Zaman Kipinin Hikâyesi, I. Tip Gelecek Zaman Kipinin Hikâyesi, II. Tip Gelecek Zaman Kipinin Hikâyesi, Şart Kipinin Hikâyesi, İstek

Kipinin Hikâyesi, I. Tip Gereklilik Kipinin Hikâyesi, II. Tip Gereklilik Kipinin Hikâyesi” olmak üzere incelenmiştir.

27. Çalışmada rivayet çekimi “II. Tip Geçmiş Zamanın Rivayeti, III. Tip Geçmiş Zamanın Rivayeti, I. Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti, II. Tip Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti, I. Tip Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti, II. Tip Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti, Şart Kipinin Rivayeti, İstek Kipinin Rivayeti, I. Tip Gereklilik Kipinin Rivayeti, II. Tip Gereklilik Kipinin Rivayeti” olmak üzere incelenmiştir.

28. Çalışmada şart çekimi “I. Tip Geçmiş Zamanın Şartı, II. Tip Geçmiş Zamanın Şartı, III. Tip Geçmiş Zamanın Şartı, I. Tip Şimdiki Zamanın Şartı, II. Tip Şimdiki Zamanın Şartı, I. Tip Gelecek zamanın Şartı, II. Tip Gelecek Zamanın Şartı, I. Tip Gereklilik Kipinin Şartı, II. Tip Gereklilik Kipinin Şartı” olmak üzere incelenmiştir.

KAYNAKÇA

- Aliyeva, Gendab (2019). Kurban Said'in "Ali ve Nino" Romanında Farklı Toplamların Bakış Açısı, *International Journal of Social and Humanities Sciences*, (IJSHS), 3(3), 145-156.
- Aliyeva, Gönül (2005). *SSCB Döneminde Azerbaycan'da Dil Planlaması*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Aslan, Mahir (2008). *Atatürk ve Azerbaycan Politikası*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bulak, Şahap (2016). "Azerbaycan" İsmiinin Kökeni ve Anlamı, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 43.
- Doğan, Mine Nihan (2020). Tiflis'in Ünlü Aşk Hikâyesi: Ali ve Nino, *XV. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*, (Ed. Dr. Rasim Özyürek vd.), Tiflis: Bilkent Üniversitesi, Yunus Emre Enstitüsü, Tiflis Devlet Üniversitesi, ss. 286-299.
- Dönmez Şevket (2014). Oluz Höyük Kazısı Sekizinci Dönem (2014) Çalışmaları: Sonuçlar ve Değerlendirmeler, *COLLOQUIUM ANATOLICUM Dergisi*, (Ed. Bilge Hürmüzlü vd.), Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, Cilt 14. Sayı 43.
- Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 2020.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul 2013.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yay., İstanbul 2004.
- Gabain, A.von, *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 2007.
- Gülensoy, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 2007.
- Heyet, Cevat (1994). Azerbaycan Adı ve Sınırları, *Avrasya Etüdleri*, Ankara, For Ajans Matbaacılık, Cilt 1, Sayı 2. ss. 94-100.
- Heyet, Cevat (2004). Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azerbaycan Türkçesinin Teşekkülü, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1.
- <https://obastan.com/azerbaycan-dilinin-etimologiya-lugeti/pd/>
- <https://www.nisanyansozluk.com/>

- Korkmaz, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1992.
- Korkmaz, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 2007.
- Korkmaz, Zeynep (1995). Türk Dilinde +Ça Eki Ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar-I*, TDK Yay., Ankara.
- Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, TDK Yay., Ankara 2003.
- Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, TDK Yay., Ankara 2014.
- Mirzali, A. Mirza (1993). Azerbaycan'ın İsmi Hakkında Kayıtlar, Azerbaycan, Yıl: 32, Sayı 243, ss. 13-15.
- Qazimov, Q. Ş., *Müasir Azərbaycan Dili*, Elm və Təhsil, Bakı 2010.
- Said, Kurban, *Ali ve Nino* (Çev. Şule Yusuf), Elhamra Yay., İstanbul 2020.
- Səid, Qurban, *Əli və Nino* (Çev. Mirzə Xəzər), Qanun Neşriyyatı, Bakü 2019.
- Tevetoğlu, Fethi (1990). Türk Edebiyatında Takma Adlar, *Yeni Forum Dergisi*, 2. Sayı.
- Yalçın, S. Kaan, *Azerbaycan Türkçesi Grameri*, Kesit Yay., İstanbul 2021.
- Zeyrek, Yunus (2016). Bir Kafkasya Romanı: Ali ve Nino, *Bizim Ahıska Dergisi*, 41. Sayı.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Eda ÖZARSLAN			
Doğum Yeri:				
Doğum Tarihi:				
Medeni Durumu:				
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim				
Lise				
Lisans				
Yüksek Lisans				
İş Deneyimi:				
Hakkımda bilgi almak için öenerebileceğim şahıslar:				
e- posta:	edaozrsln@gmail.com			
Yayınlaram:				